

फेब्रुवारी १९९०

जशी मेहनत, तसे फळ

गोवर्धनपुरचा जमीनदार भूपति अचानक एका रोगाने आजारी पडला. उत्तम ज्ञानी वैद्याने रात्रंदिवस कष्ट करून त्याला पुन्हा बरे केले, पण त्याचबरोबर त्याने सल्ला दिला कि भूपतीने आता हवापालट करावा, म्हणजे तो पूर्ण बरा होऊ शकेल. त्यासाठी अनुकूल गाव म्हणून श्रीपुरचे नाव वैद्याने सुचवले.

श्रीपुरला भूपतीची एक दूरची गरीब नातेवाईक बाई आपल्या मुलीसह रहात असे. तिच्याकडे जाऊन रहाण्याचा भूपतीने निश्चय केला.

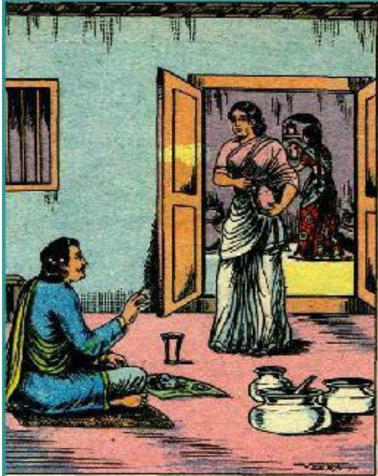
भूपतीला रोज स्वादिष्ट, मसालेदार पदार्थ खायची सवय होती. श्रीपुरला आपल्याला चांगलं जेवण मिळणार नाही अशी त्याला भीती वाटली ; म्हणून छोट्या बरण्यांतून तो निरनिराळ्या प्रकारच्या चटण्या व लोणची बरोबर घेऊन गेला.

त्या बिचाऱ्या गरीब स्त्रीला हा भूपति आपल्याकडे का आला आहे अन् किती दिवस रहाणार आहे हेही माहीत नव्हते! तिने इतकेच ऐकले होते की भूपति हा एक मोठा जमीनदार आहे, म्हणून प्रथम तिने कुठून तरी थोडी फार भाजी वगैरे आणून छानसा स्वयंपाक केला अन् त्याला जेवण वाढले. कदाचित् तब्येत बरी नसल्यामुळे किंवा रुचिपालटामुळे त्याला ते जेवण फारच रुचकर वाटले.

त्याने त्या नातेवाईक बाईची खूप स्तुति केली अन् तिला आपल्या आजाराबद्दल सांगून म्हणाला—"मला तर इथे एक महिना कसा जाईल याची काळजीच पडली होती, पण तुझा स्वयंपाक तर फारच छान वाटला मला!"

भूपतीचे बोलणे ऐकून बाईचा जीव घाबराच झाला! या जमीनदाराला आपण

"वसुंधरा"

महिनाभर जेवायला घातले तर तो त्याचे पैसे नक्की देईलच हे ओळखूनही त्याच्या लायकीचे जेवण रोज करून घालायचे म्हटले तर पैशाचा प्रश्न नसला तरी इतके कष्ट कोण करणार? मग तिने या सर्व कामासाठी मदत करायला आपल्या मुलीला सुचवले.

यावर तिची मुलगी उमा हिने साफ सांगून टाकले की–"आईग, इतकी मेहनत करून स्वयंपाक करणे काही आपल्याला शक्य नाही. एकाद्या दिवसाची गोष्ट निराळी, पण रोज असा स्वयंपाक करणे कठीण जाईल आपल्याला! तू असं कर, रोज तू आपल्यासाठी जसा स्वयंपाक करतेस तसाच करत चल. त्यांनी स्वतः-साठी जी लोणची, चटण्या आणल्या आहेत, त्याच वाढत जाऊ आपण जेवणात!"

त्या बाईने मुलीचे म्हणणे मान्य केले आणि दुसऱ्या दिवशी साधेच जेवण बनवले तिने. ती म्हणाली–"रावसाहेब, आपली तब्येत बरी नाही. काल पहिलाच दिवस म्हणून मी मसालेदार, स्वादिष्ट स्वयंपाक केला. आजपासून मात्र आपण बरोबर आणलेले पदार्थच मी आपणाला वाढत जाईन. आपल्या प्रकृतिस्वास्थ्यासाठी तेच लाभदायक असतील."

तिचे बोलणे न मानता भूपति म्हणाला–"माझ्या तब्येतीसाठी केवळ हवामानाच्या फरकाचीच आवश्यकता नाही; त्याच-बरोबर भोजनातही परिवर्तन हवं. मी यापूर्वी जी लोणची व चटण्या खात असे, त्या खायला मनाई आहे मला!"

तरीही त्या बाईने जमीनदाराच्या बोलण्याकडे मुळिच लक्ष दिले नाही.

गावातून फिरून येण्यासाठी भूपति-बरोबर दररोज उमाही जात असे. चालताना ते अनेक विषयांवर गप्पा मारत असत. उमाच्या हुशारीवर खूप होऊन भूपति म्हणे–"एकादा चांगला मुलगा पाहून मी तुझे लग्न करून देईन. लग्नाचा सारा खर्चही मीच करीन."

उमाने ही गोष्ट आपल्या आईला सांगून टाकली. आई आनन्दाने म्हणाली–"राव-साहेब फारच चांगले गृहस्थ आहेत. आपल्या गावी आले ही आपल्या भाग्याचीच गोष्ट आहे."

दोन आठवडे निघून गेले. नंतर एकदा भूपति उमाला म्हणाला–"उमा, मी आपल्याबरोबर जी चटण्या–लोणची आणली आहेत, ती तर रोज मी आमच्या घरी खातोच. तेच पदार्थ इथेही खायचा मला कंटाळा आला आहे. ते पाहिले की मला कसंसंच होऊ लागतं. तुझ्या आईला जरा सांग ना, तुम्ही दोघी रोज जे जेवता, तेच जेवण मलाही देत जा." उमा यावर समजावणीच्या स्वरात त्याला म्हणाली–"काकासाहेब, आई जे करते ते तुमच्या भल्यासाठीच करते. तुम्ही स्वतःच पहाना, इथे आल्यापासून तुमची तब्येत किती सुधारली आहे ती!"

गावातल्या लोकांना लवकरच समजून आले की उमाच्या घरात येऊन राहिलेला पाहुणा भूपति हा एक मोठा जमीनदार आहे. त्यामुळे काही लोक त्याला भेटायला आले, त्यांच्यातल्या काहींना भूपतीने जेवणाचे आमन्त्रण दिले. ती गरीब बाई इतर कोणते पदार्थ बनवू शकली नाही, पण तिने भूपतीने आणलेली लोणची-चटण्या वगैरे पदार्थ त्यांना जेवणात वाढले.

जेवणानन्तर आलेले चार लोक बाईला म्हणाले–"आज तू जे पदार्थ वाढले होते ते

फारच छान होते. त्यांची चव कधी विसरता नाही येणार, तू मागशील तेवढे पैसे देऊ आम्ही; पण आम्हालाही दे ना करून असे पदार्थ!"

"ते पदार्थ तर जमीनदार साहेबांनी आपल्याबरोबर आणले होते. ते मला नाही येत बनवायला." असे म्हणून तिने त्या लोकांचा निरोप घेतला.

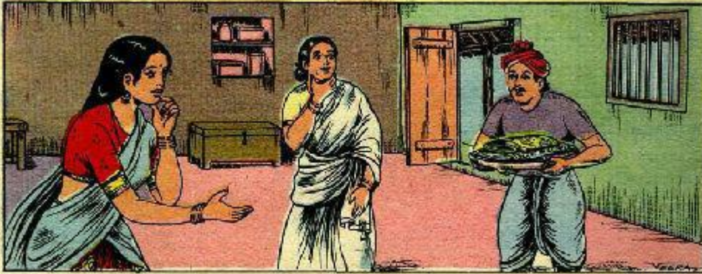
श्रीपुरमधे राहून भूपतीची प्रकृति छानच सुधारली. मग तो आणखी दोन आठवडे तेथेच राहिला. त्याला घेऊन जाण्यासाठी नंतर एक दिवस त्याची गाडी आली. निघताना त्या मायलेकी जमीनदाराच्या उरलेल्या चटणी-लोणच्यांच्या बरण्याही गाडीत ठेवू लागल्या; तेव्हां त्यांना थांबवत तो म्हणाला–"आता याची काय जरूर? इथे जरूर पडेल म्हणूनच मी हे सर्व आणले की! उगीच ओझं कशाला नेऊ बरोबर? राहू दे इथेच सर्व."

भूपति निघून गेल्यावर मायलेकींनी बरण्या उघडून पाहिल्या, तेव्हा चटण्या-लोणची जवळ जवळ संपतच आली होती.

ती बिचारी बाई दुःखाने म्हणाली–"जमीनदार हे सर्व इथेच ठेवून जाणार हे आधी माहीत असतं तर काय छान झालं असतं! एकतर या सर्व वस्तु खायला मोठ्या चविष्ट आहेत अन् दुसरं म्हणजे या विकून आपण पैसेही मिळवू शकलो असतो! आपण हे सर्व असेच ठेवून रावसाहेबांना आपले स्वस्त पदार्थ करून घातले असते!"

"आई, म्हणच आहे ना! जशी मेहनत, तसे फळ! आता काळजी करून काय उपयोग?" श्वास घेत उमा म्हणाली.

पण जमीनदार मात्र श्रीपुरच्या या मायलेकींना विसरला नाही. त्याने म्हटले होते की–'लग्नाची व्यवस्था मीच करीन'. म्हटल्याप्रमाणे एक महिन्याच्या आतच एक दिवस भूपतीने आपल्या नोकरा हाती त्यांच्याकडे उंची कपडे वगैरे पाठवून निरोप दिला की–"दुसऱ्याच दिवशी मुलीचा साखरपुडा केला जाईल. तिला नीट सजवून तयार ठेवा."

दक्षता

सौपर्णं नावाचा एक मुनि मलयवती नगरात जाण्यासाठी आपल्या एका शिष्याला बरोबर घेऊन निघाला. वाटेत एक जंगल लागले. त्यातून चालताना एका ठिकाणी दोन रस्ते फुटलेले होते. त्यापैकी कोणत्या रस्त्याने गेले असता मलयवतीला पोचता येईल हे दोघांनाही माहीत नव्हते. तेथेच थबकून ते याबद्दल विचार करू लागले. जवळच वडाच्या झाडाखाली दोन तरूण पट खेळण्यात रंगून गेले होते. त्यांनी गुरु-शिष्य कोणाकडे ही लक्ष दिले नाही. गुरुने त्यांना विचारले–"मलयवतीचा रस्ता कोणता?"

दोघांपैकी एक त्यांना म्हणाला–"महाराज, आपण उजव्या बाजूच्या रस्त्याने चालत रहा म्हणजे मलयवतीला बरोबर पोचाल."

इतक्यात दुसरा त्याला थांबवत म्हणाला–"थांबा, त्याने तुम्हाला बरोबर नाही सांगितलं. आपण डाव्या बाजूचा रस्ता पकडा, म्हणजे बरोबर पोचाल."

त्यांचं हे विचित्र वागणं सौपर्णाला आश्चर्यकारक वाटलं. दोघाही तरुणांनी दोन भिन्न रस्ते सांगितल्यामुळे त्यांची समस्या अजून जशीच्या तशीच होती.

थोडा वेळ विचार करून सौपर्णने विचारले–"बरं मला असं सांगा, की मलयवतीचा राजा कोण आहे?"

त्यांच्यातला एक पटकन उत्तरला–"मलयवतीचा राजा आहे विष्णुगुप्त."

पण दुसरा तरुण म्हणाला–"मलयवतीच्या राजाचं नाव आहे सर्वोत्तम."

अशा प्रकारे दोन निरनिराळी नावे सांगून पुन्हा दोघांनी आपल्याच खेळात लक्ष घातले.

यानन्तर मात्र सौपर्णने त्यांना आणखी एकही प्रश्न विचारला नाही. आपल्या

शांता गायकवाड

शिष्याला घेऊन तो डाव्या बाजूच्या रस्त्याने चालू लागला. चार कोसांचे अंतर कापल्यानंतर त्यांना मृणालिनी नदी, तिच्या तीरावरील शक्ति देवीचे मन्दिर अन् नदीच्या पलीकडील थोड्या अंतरावरचे मलयवती नगर हे सर्व दिसू लागले.

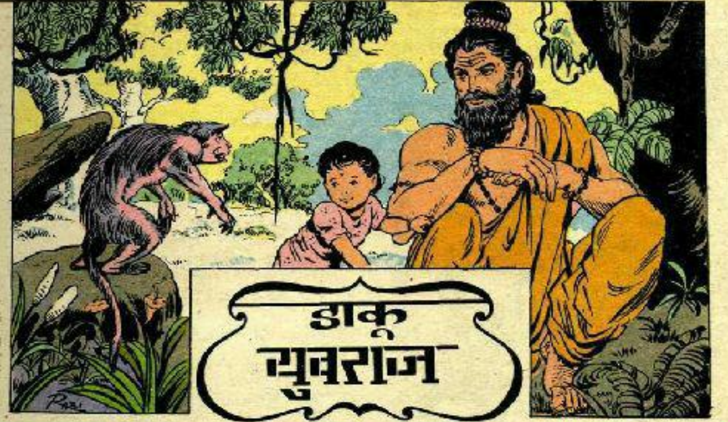
गुरु-शिष्यांनी नदीत स्नान करून आदि-शक्तिचे दर्शन घेतले आणि दोघेही एका शिरीष वृक्षाच्या छायेत जाऊन बसले.

शिष्याच्या मनात आतापर्यंत एकाच शंकेचा किडा वळवळत होता कि, पट खेळणाऱ्या तरुणांनी दोघांनीही मलयावतीला जाण्याचे दोन अगदी भिन्न रस्ते सांगितल्यावरही आपल्या गुरुंना बरोबर रस्त्याच्याचा पत्ता कसा कळला? आपली ही शंका आता त्याने गुरुसमोर प्रकट केली.

सौपर्ण हसून उत्तरला–"सुरुवातीला दोघांनी जेव्हा दोन भिन्न रस्ते सांगितले तेव्हा माझ्या सहजच लक्षात आलं की दोघांपैकी एक जण खोटं बोलणारा आहे. म्हणूनच मी त्यांना आणखी एक असा प्रश्न विचारला की ज्याचं खरं उत्तर मला बरोबर माहित होतं. पहिल्या तरुणाने मलयवतीच्या राजाचे नाव 'विष्णुगुप्त' असे सांगितले अन् दुसऱ्याने सांगितले 'सर्वोत्तम.' आपल्याला राजाचं 'सर्वोत्तम' हे नाव माहीतच होतं, त्याच्याच निमन्त्रणावरून आपण त्याच्याकडे आता जात आहोत नं? तेव्हा याच आधाराने मला कळून चुकलं की, दुसरा तरूणच सत्यवचनी आहे; म्हणूनच त्याने सांगितलेला मार्ग धरून आपण इथे पोचू शकलो."

नगरात पोचल्यावर सौपर्णाने शिष्याला उपदेश केला–"समाजात नेहमीच निर-निराळ्या मानसिक प्रवृत्तीची माणसं रहात असतात. त्यांच्या मनाला कोणत्याही प्रकारचं दुःख न देता, आपल्या आवश्यकता त्यांच्याकडून पुऱ्या करवून घेणं हे मोठं बुद्धीचं काम आहे. त्यासाठी माणसाने नेहमी दक्ष असावे. 'दक्षता' हाच मोठा गुण आहे."

डाकू युवराज

[४]

[सुमेध राजाचा सेनापती वीरसिंह याने राजपरिवार नष्ट करण्याचे कारस्थान रचले. राजा शान्तिदेवने राणी आणि आपल्या दोन वर्षांच्या राजकुमाराला गुप्त भुयारी-मार्गाने बाहेर काढून लावले आणि एकट्याने मोठ्या धैर्याने शत्रूशी झुंजत झुंजत नदीत उडी मारली. राणीने राजकुमाराला मुनि जयानन्दच्या स्वाधीन केले व तिने प्राण सोडले. पुढे वाचा–]

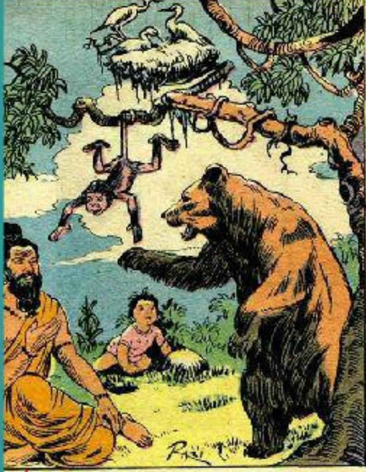
मुनि जयानन्द राणीच्या मृतदेहासमोर स्तब्ध बसून राहिला. त्यावेळी त्या वडाच्या झाडावर एक माकड येऊन बसले व कीचकीच आवाज करू लागले.

आपले मस्तक उचलून मुनिने वर पाहिले व म्हटले–"ये मारुती! खाली ये उतरून! तुझ्यासाठी एक नवा मित्र आलाय बघ! खेळ याच्याशी."

एकाच उडीत ते माकड खाली आले अन् मुनीजवळ जाऊन बसले.

"मारुती, तू लगेच जाऊन भल्लूकिनीला बोलावून आण. तुझ्या या मित्राला तिच्या हाती सोपवायचंय मला." हसून मुनी त्याला म्हणाला.

माकड मोठ्या आनन्दाने या झाडावरून त्या झाडावर उड्या मारत तेथून निघून गेले.

युवराजाला आपल्या आईच्या मृत्यूबद्दल काय कळणार? हसत हसत तो एकदा आपल्या आईच्या तोंडाकडे तर एकदा मुनीच्या तोंडाकडे पहात राहिला!

यावर मुनि त्याला उद्देशून म्हणाला– "तू मोठा धैर्यवान आहेस! भविष्यात तुला खूपच काही मिळवायचं आहे. आई-बापांच्या आधारावाचूनच आता तुला मोठं व्हायचं आहे. अन् आईचा मृत्यु ओढवायला कारणीभूत झालेल्या त्या दुष्टांना चांगलं शासन द्यायचं आहे."

युवराजाचे मुनीच्या बोलण्याकडे मुळीच लक्ष नव्हते; तो आपला हसतहसत त्याच्या दाढीशी खेळत होता! त्याला उचलून घेत मुनि म्हणाला–"मी तुझ्या गळ्यातला हा कंठहार काढून घेत आहे. हारातलं हे पदकच दर्शवीत आहे, की तू राजकुमार आहेस. आणि आत्ताच्या परिस्थितीत तुला यापासून धोका आहे." मुनीने युवराजाचा तो हार काढून घेतला.

इतक्यात मोठ्या उत्साहाने ओरडा-आरडा करीत करीत मारूती तेथे येऊन पोचला. आपली शेपटी एका फांदीला लपेटून उलटा लोंबकळत तो बाळ युवराजाला हसवायच्या प्रयत्नाला लागला. मारूतीबरोबरच भल्लूकिनीही तेथे येऊन पोचली.

मुनि तिला म्हणाला–"भल्लूकिनी, या बाळाला मोठ्या सावधगिरीने संभाळायची जबाबदारी मी तुझ्यावर टाकत आहे." असे म्हणत त्याने युवराजाकडे बोट दाखवले.

भल्लूकिनीने युवराजाकडे वळून आपले हात पसरले, पण युवराज तिच्याजवळ जायला भिऊ लागला. ते पाहून मुनि त्याला म्हणाला–"भिऊ नको बाळा! ही भवानी-भल्लूकिनी फार चांगली आहे बघ! आई सारखाच ती तुझा सांभाळ करील. तुला हवं ते आणून देईल ती! ही रोज आंघोळ करते, अन् अगदी स्वच्छ रहाते. अगदी निःशंकपणे जा तिच्याजवळ."

त्या भल्लूकिनी अस्वलीने आपले डोके हलवून युवराजाला आपल्याजवळ येण्याचा संकेत केला. मुनीच्या सांत्वनपर बोलण्याचा परिणाम होऊन युवराजही हळूहळू पावले टाकत तिच्याकडे जाऊ लागला.

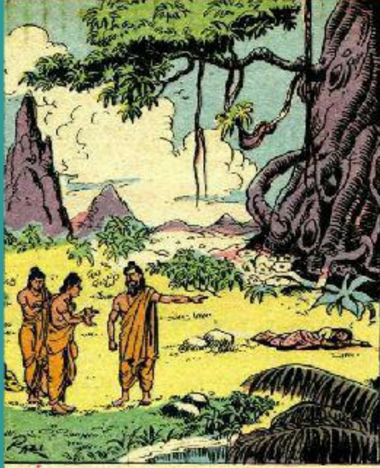
केवळ अस्वलच नव्हे, तर कोणत्याही जनावराला मुनि अगदी सहज पाळीव बनवू शके. भयानक हींस्र अशा वाघ-सिंहानाही थोड्याच क्षणात तो आपल्याला वश करून घेई. इतकेच नव्हे, तर जंगलातल्या सर्वच प्राण्यांवर आपली हुकुमत चालवण्याची अजब शक्ति त्याच्यात होती; परंतु जाणूनबुजून आपली ही शक्ति त्याने कोणासमोर कधीही प्रकट न करता गुप्त ठेवली होती.

मुनीबरोबरच आश्रमात त्याचे शेखर व गोविन्द नावाचे दोन शिष्यही रहात असत. योगाभ्यास व ध्यानधारणेच्या निरनिराळ्या पद्धति मुनिजवळ शिकता शिकता ते तेथे राहून मुनीची सेवा करीत आपले दिवस व्यतीत करत असत. खरे तर, मुनीला कोणत्याही माणसाकडून कसल्याही मदतीची आवश्यकता नव्हती. कारण त्यांच्याकडून होणाऱ्या प्रत्येक आज्ञेचे पालन करायला तिथली जनावरे नेहमीच सज्ज असत.

सध्या त्याचे दोन्ही शिष्य युवराजाच्या वाढदिवसाचा उत्सव पहाण्यासाठी राजधानीला गेलेले होते.

मोठ्या प्रेमाने आपले हात पसरून उभ्या असलेल्या भल्लूकिनीला पाहून

युवराज खुश होऊन हसत हसत तिच्या जवळ गेला. तिने ताबडतोब त्या बाळाला उचलून कडेवर घेतले अन् ती तेथून चालू लागली. मारूतीही आनन्दाने नाचत तिच्या बरोबर मागे निघून गेला.

मुनि मोठ्या हर्षाने ते दृश्य पहात थोडा वेळ तिथेच स्तब्ध उभा राहिला. ते तिघेही जेव्हा त्याच्या दृष्टीसमोरून नाहीसे झाले, तेव्हा त्याची दृष्टि राणीच्या शवावर केन्द्रित झाली. आणि पुन्हा तो चिन्तामग्न झाला.

सूर्योदयाबरोबरच चारी दिशा उजळू लागल्या अन् पक्ष्यांच्या चिवचिवाटाने तो वनप्रदेश निनादून उठला.

इतक्यात मुनीचे दोन्ही शिष्य मोठ्या आतुरतेनें मुनीजवळ येऊन पोचले.

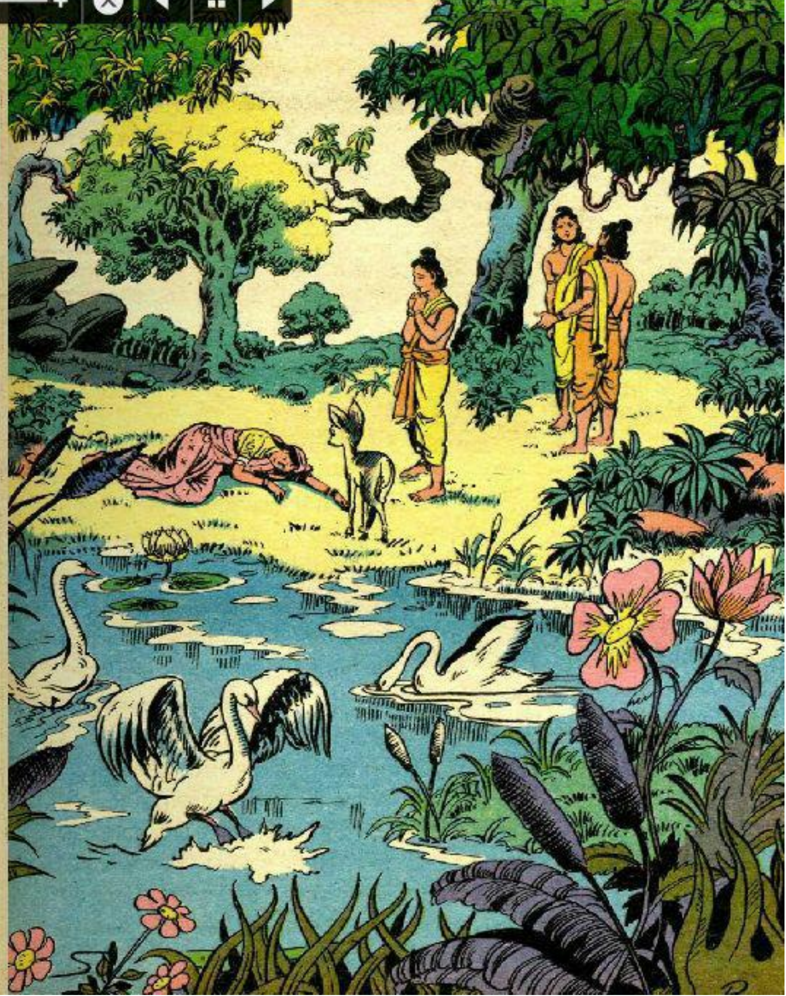
मुनीने दृष्टींनेच त्यांना आतुरतेचे कारण विचारले.

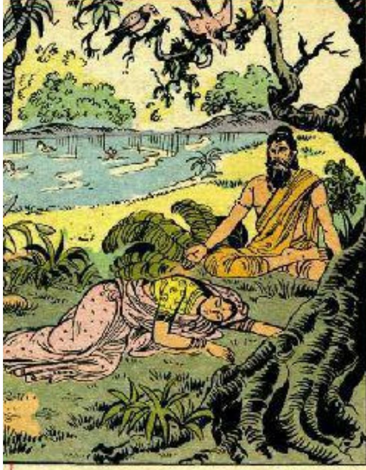
"गुरुदेव आम्ही एक अतिशय दु:खाची बातमी आणली आहे. राजपरिवार संकटात सापडला आहे. सर्वत्र वार्ता पसरली आहे की आपले महाराज मृत्यु पावले आहेत." शेखरने भडाभडा आपले मन मोकळे केले!

"राणीचा तर काही पत्ताच नाही! कुणास ठाऊक त्या कोणत्या परिस्थितीत असतील!" गोविन्दही घाईघाईत म्हणाला.

खोलवर श्वास घेत मुनीने राणीच्या शवाकडे मान वळवली. त्याबरोबर शिष्यांनीही तिकडे पाहिले अन् चकित होऊन धक्का बसल्यासारखे ते झटकन एक पाऊल मागे सरकले! थोड्या वेळाने स्वत:ला सावरून ते राणीजवळ गेले अन् त्यांनी विचारले–"महाराणी मृत्यु पावल्या?"

"होय! महाराणीने स्वत:ला शत्रुच्या तलवारीपासून तर वाचवले, पण आपले पंचप्राणच असणाऱ्या महाराजांपासून अचानक घडलेल्या विरहाचा आघात तीं सहन करू शकली नाही. तिने आपला पुत्र माझ्या हाती सोपवला व आपले डोळे कायमचे मिटून घेतले. युवराजाला आत्ताच थोड्या वेळापूर्वी भल्लूकिनी आपल्या-

बरोबर घेऊन गेली." मुनीने त्यांना सांगितले.

एक निश्वास सोडत दु:खाने शेखर म्हणाला–"मी महाराणींना त्यांच्या विवाह-प्रसंगी प्रथमच पाहिले होते. आता तीन-चार वर्षांच्या काळानंतरही त्यांच्या चेहऱ्यात यत्किंचितही फरक नाही पडलेला दिसत!"

"सर्व प्रजा तर म्हणत होती की महाराजांप्रमाणेच महाराणीही प्रजेवर पुत्रवत् प्रेम करीत असत! अशा पुण्यशील जीवांची काय ही दुर्दशा!" गोविन्दनेही शोक प्रदर्शित केला.

"महाराणीने आपल्यावर जो विश्वास दाखवला आहे, तो आपण व्यर्थ होऊ द्यायचा नाही. मोठ्या जबाबदारीने अन् सावधगिरीने त्याला आपण वाढवू या." मुनि म्हणाला.

"या बाबतीत तुमची प्रत्येक आज्ञा कसोशीने पाळू आम्ही!" दोघाही शिष्यांनी गुरूला आश्वासन दिले.

"आता आपल्याला महाराणीच्या या पार्थिव शरीराबद्दल विचार करायला हवा. महाराज कुठे आहेत अन् त्यांचं काय झालं आहे याबद्दल आपल्याला काहीच ठाऊक नाही. शत्रूची शक्ति व सामर्थ्यं यांचीही आपल्याला काही कल्पना नाही. पण काहीही असो, महाराणीच्या मृत्युची खबर गुप्त ठेवणंच श्रेयस्कर?" मुनि म्हणाला.

"पण मृत्युबद्दल कळलं तरी आता शत्रु काय करू शकेल? महाराणी तर आता जिवन्त नाहीत न?" शेखरने विचारले.

"तुझं म्हणणं खरं आहे कि शत्रु आता राणीचं काही वाकडं करू शकणार नाही. पण तिचा मृत्यु या भागात झाला आहे, असं जेव्हा शत्रूला कळेल तेव्हा ते युवराजाचा शोध करायला इथेच येतील न? युवराजाला धोका पोचू शकतो ना त्यामुळे?" मुनीने बरोबर तर्क केला.

"तुमचं म्हणणं बरोबर आहे गुरुदेव! पण आता सांगा, महाराणीच्या शरीराला आता अग्नि द्यायचा की ते पुरायचं?" शिष्यांनी विचारले.

"ते काम राणीच्या इच्छेप्रमाणे करायला हवे, अन् त्यासाठी तिची इच्छा जाणून घ्यायला हवी." असे म्हणून मुकाट्याने जाऊन मुनीने झऱ्यावर स्नान केले आणि राणीच्या देहाजवळ येऊन तो ध्यानस्थ होऊन बसला. थोड्या वेळाने डोळे उघडून तो म्हणाला–"महाराणीच्या आत्म्याची इच्छा आहे की पुरण्यापूर्वी त्यावर युवराजाच्या हातून एकादे फूल ठेवले जावे. तुम्ही दोघंही यांच्या रक्षणासाठी इथेच थांबा." मुनीने शिष्यांना आज्ञा दिली.

"गुरुजी, पण कोणी लाकूडतोड्या इकडे आला तर हे गुपित बाहेर फुटायची शक्यता आहे ना?" शिष्यांनी शंका प्रदर्शित केली.

"होय. तुमचं म्हणणंही बरोबरच आहे. लाकुडतोडे किती चांगले असले तरी आपण सावधगिरी बाळगणं केव्हाही चांगलेच!" असे म्हणून मुनीने डोळे मिटून कसलासा मन्त्र जपला. दुसऱ्याच क्षणी दूरवर वाघांच्या डरकाळ्या ऐकू आल्या. थोड्या वेळात ते आवाज जवळ आले आणि एकाएकी एक अक्राळविक्राळ वाघ, एक मादी अन् त्यांचे तीन बच्चे तेथे उपस्थित झाले. मोठ्या वाघांनी मुनिच्या पायावर आपले डोके टेकले. तीनही बच्चे उड्या मारत मुनीजवळ आले. दोघांना मुनीने आपल्या हातात उचलून घेतले अन् तिसरा उडी मारून त्याच्या खांद्यावर चढून बसला.

मुनीने वाघांना सांगितले–"सूर्यास्त होईपर्यंत कोणी इकडे फिरकता कामा नये. इथे हे जे शव आहे, ते कोणाच्या नजरेला पडायला नको आहे. कळलं?"

स्वीकारसूचक हळूच डरकाळत वाघांनी आपल्या माना हलवल्या.

नन्तर आपल्या शिष्याकडे वळत मुनि म्हणाला–"आता आपण एक चांगलीशी जागा पाहून खड्डा तयार करू या. मधल्या वेळात राणीच्या देहावर फूल वहाण्यासाठी युवराजालाही इथे आणले पाहिजे."

(क्रमशः)

महाकंजूस

प्राचीन काळी रशियात मार्का नावाचा एक श्रीमन्त रहात असे. तो एक नंबरचा कंजूष माणूस होता. एके दिवशी मार्का शहरातल्या एका रस्त्याने जात असताना एका वृद्ध भिकाऱ्याने त्याला विचारले– "महाराज, पैसे द्या न गरीबाला!"

भिकाऱ्याची मागणी मार्काने ऐकली न ऐकलीशी केली अन् तो पुढे निघाला. पण त्याच्यामागून जाणाऱ्या एका गरीब शेतकऱ्याने मात्र आपल्या खिशातून दहा पैशांचे एक नाणे काढून भिकाऱ्याच्या हातावर ठेवले; अन् ही गोष्ट मार्काने पाहिली.

मार्काला स्वतःचीच लाज वाटली आणि तो थांबला. त्या शेतकऱ्याकडे वळून तो म्हणाला–"बघ बाबा, माझ्याजवळ पैसे सुट्टे नाहीयेत. तुझ्याजवळ आणखी एक नाणं असेल तर मला उसने दे, मी ते भिकाऱ्याला देईन. मी कोण आहे ओळखतोस ना तू?"

बिचाऱ्या शेतकऱ्याने आणखी एक नाणे खिशातून काढून मार्काच्या हाती दिले अन् विचारले–"सांगा बरं, आपण कधी द्याल मला पैसे? केव्हा येऊ मी आपणाकडे?"

"उद्या ये." मार्का उत्तरला.

दुसऱ्या दिवशी शेतकरी मार्काच्या घरी दत्त म्हणून हजर झाला. त्याला पाहताच मार्का म्हणाला–"अरे, एवढ्याश्या एका नाण्यासाठी आलास इथवर? पण मजजवळ तर सुट्टे नाहीत. उद्या ये न!"

दुसऱ्या दिवशी पुन्हा शेतकरी मार्काकडे आला. मार्का म्हणाला–"बिचारा, आलास खरा आज तू; तू दोन आठवड्यांनी ये माझ्याकडे."

शेतकरीही पक्का चिवट निघाला! दोन आठवड्यांनी तो पुन्हा हजर झाला.

दुरूनच त्याला येताना पाहून मार्का आपल्या बायकोला म्हणाला–"अग, ऐक जरा. मी इथे एका चटईवर झोपतो. तू माझ्या अंगावर एक वस्त्र झाक अन् डोक्याशी एक दिवा लावून ठेव झटपट! मला भेटायला तो शेतकरी येत आहे; त्याला सांग की आजच सकाळी मी मरून गेलो."

मार्काच्या बायकोने बरोबर त्याने सुचवल्याप्रमाणे केले. नंतर आपल्या पती-जवळ बसून ती हुंदके देऊन रडू लागली. शेतकरी तिथे पोचताच गदगदून रडत ती त्याला म्हणाली–"भाईसाहेब, तुमच्याबद्दल बोलता बोलताच ह्यांना मृत्यु आला हो!"

"अरेरे! माझं कर्ज चुकवण्यापूर्वी हा दुष्ट मरून गेला की! पण आता काय करायचं? याची सर्व उत्तरक्रिया मीच करीन. आणखी थोडा खर्च झाला असं समजून करीन. प्रेताला आंघोळ घालायला हवी अगोदर." असे म्हणून शेतकरी घराच्या मागील बाजूस गेला. तेथे हंड्यात उकळत असलेलं थोडं पाणी बादलीत काढून तो घेऊन आला अन् ते पाणी त्याने मार्काच्या अंगावर ओतले! अंग भाजल्यामुळे दुःखाने मार्काचे पाय हलले.

"असे पाय झाडून काय होणार? तरी माझं नाणं देतोस की नाही बोल!" शेत-

कऱ्याने रागाने विचारले. पण त्याला या प्रश्नाचे काहीही उत्तर मिळाले नाही.

"आता प्रेत ठेवायला खोकं मागवून घ्या बरं! त्यात याला ठेवून पेटी मंदिरा-पर्यंत नेऊन त्यावर अभिषेक करून घेईन मी! अन् मग स्मशानात नेऊन पुरून टाकीन." शेतकरी म्हणाला. मार्काच्या बायकोने मुकाट्याने पेटी मागवून घेतली. शेतकऱ्याने मार्काला पेटीत ठेवले व तो ती पेटी मंदिरात घेऊन गेला. संध्याकाळपर्यंत त्याने पेटीवर अभिषेक केला. नंतर तो तिथेच थांबला.

मध्यरात्रीच्या वेळी चार चोर मंदिरात आले. त्यांची चाहूल लागून शेतकरी देवळा-

तल्या मूर्तीमागे दडून राहिला. चोरांनी कुठूनसे खूपसे धन आणि दागिने चोरून आणले होते. अन् त्याची वाटणी करायला ते तेथे आले होते.

पैसे व दागिने वाटून झाल्यावर त्यांच्याजवळ सोन्याची मूठ बसवलेली एक सुरी शिल्लक राहिली. ती कुणाला मिळावी याचा निर्णय काही त्यांना करता येईना, अन् त्यासाठी ते आपसात भांडू लागले.

"तुम्ही लोक सुरीसाठी भांडत का बसला आहात? मी सांगतो–तुमच्यापैकी जो कोणी पेटीतल्या प्रेताची मान कापेल, त्यालाच ती सुरी मिळेल." मूर्तीमागे लपलेला शेतकरी म्हणाला.

ते ऐकून मार्का एकदम घाबरून, उठून उभा राहिला. आणि जोराने किंचाळला– "बायरे! माझी मान कापणार?"

ते दृश्य पाहताच भयाने चोरांची गाळण उडाली आणि पैसे व दागिने तेथेच टाकून आपला जीव वाचवण्यासाठी ते तेथून मागे वळूनही न पाहता पळून गेले!

आता धीर धरून शेतकरी त्या मूर्तीच्या मागून बाहेर आला.

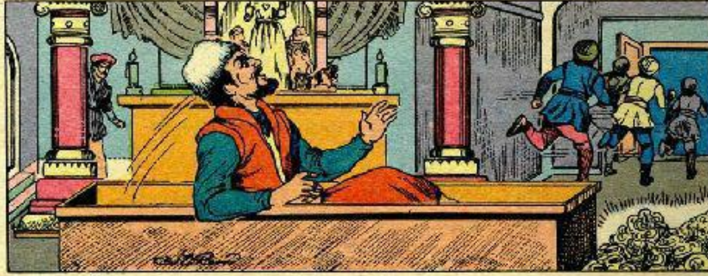
"पहा बाबा! काय झालं ते झालं! तुझ्यामाझ्यात हे भांडण कशाला? आपलं तर नशीबच उघडलं बघ, म्हणूनच इतकी सारी संपत्ति आपल्या हाती आली! सगळ्यांची दृष्टि चुकवून आता आपण हे सर्व आपसात सारखं वाटून घेऊ या. ये इकडे." मार्का शेतकऱ्याला म्हणाला. शेतकऱ्याने त्याचे म्हणणे मान्य केले. नन्तर दोघांनी ते धन आपसात सारखे वाटून घेतले.

"चल. आता आपण इथून निघून जाऊ या." मार्का म्हणाला.

"पण माझ्या नाण्याचं काय?" शेतकऱ्याने पुन्हा विचारले.

"तू पाहतोच आहेस ना! माझ्याजवळ आत्ता पैसे सुट्टे कुठे आहेत? उद्या नक्की ये हे माझ्याकडे!" मार्का उत्तरला.

यानंतरही कित्येक दिवस उलटले, पण शेतकऱ्याला त्याचे नाणे काही शेवटपर्यंत परत मिळालेच नाही!

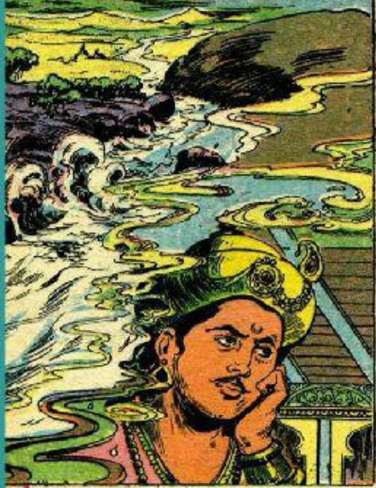

गुप्त खजिना

दृढव्रती विक्रमादित्य त्या भयानक अंधाऱ्या रात्री झाडाजवळ परत आला. झाडावरून प्रेत खाली काढून खांद्या वर टाकलं आणि नेहमीं प्रमाणे शांतपणे स्मशाना कडे चालू लागला. तेव्हा प्रेतात वास करणारा वेताळ त्याला म्हणाला–"राजा, या भयंकर मध्य-रात्री कोणतं कार्य साधण्यासाठी तू ही कठोर मेहनत करीत आहेस हे मला समजत नाही. पण हे मात्र तू लक्षात घेतलं पाहिजेस की एकादा गुप्त खजिना शोधण्यासाठी तू प्रयत्न करीत असलास तर त्यासाठी एवढी मेहनत करण्याची मुळिच आवश्यकता नाही. कारण गुप्त खजिना शोधून काढणं इतकं सोपं काम थोडंच आहे? शिवाय गुप्त खजिने लोकांना आपल्याकडे आकर्षित करतात, पण ते कोणाच्या हातीं मात्र लागत नाहीत. काही लोकांना प्रयत्न न

वेताळाच्या गोष्टी

करताच सहज ते मिळून जातात. याचं उदाहरण म्हणून मी तुला श्रीकर राजाची गोष्ट सांगतो. ती ऐकून तुझा थोडा श्रम-परिहार ही होईल, ऐक.

वेताळ गोष्ट सांगू लागला–

कनकपुरी, धान्यपुरी आणि सप्तभूमि या तीन राज्यांना लागून एक विशाल जंगल होते. या अरण्यात अनेक वर्षे दरोडेखोरांचे दोन गट दबा धरून होते. दरोडेखोर तिन्ही राज्यांतील गावात घुसून लुटालूट करीत नि जंगलात पळून जात. काही वर्षांनंतर हळू हळू त्यांचा हा त्रास कमी होत गेला. दोन्ही गटांचे पुढारी मेले आणि मग अनुयायांनी दरोडे घालण्याचा व्यवसाय सोडून दिला. ते सामान्य नागरिकांचे जीवन जगू लागले.

कनकपुरी राज्याचा राजा श्रीकर तरूण होता, तरी पण तो अत्यन्त न्यायपूर्वक शासन करी. त्याने लोक-कल्याणाच्या अनेक योजना राबविल्या. त्याला सामुद्रिका नदी वर धरण बांधायचं होतं, पण तिजोरीत मात्र पैसा नव्हता. आपल्या व शेजारच्या राज्यातील जनतेचा सहभाग ही आवश्यक होता.

राजा याबाबत गंभीरपणे विचार करीत होता, इतक्यात त्याला एक बातमी मिळाली - धान्यपुरीचा राजा शिकारीसाठी जंगलात गेला आणि सर्पदंशामुळे तेथेच त्याला मृत्यु आला. याचा परिणाम असा झाला की राज्यात खूप अराजकता माजली.

सुमारे एक आठवड्यानंतर आणखी एक बातमी आली–सप्तभूमि राज्याचा राजा शिकारीसाठी जंगलात गेला असता वाघाने त्याच्यावर हल्ला केला आणि त्याला ठार केले.

मंत्र्याने राजाला ही बातमी देऊन म्हटलं–"महाराज, आता ही दोन्ही राज्यं जिकून आपल्याला पैसा मिळू शकेल व धरण बांधता येईल."

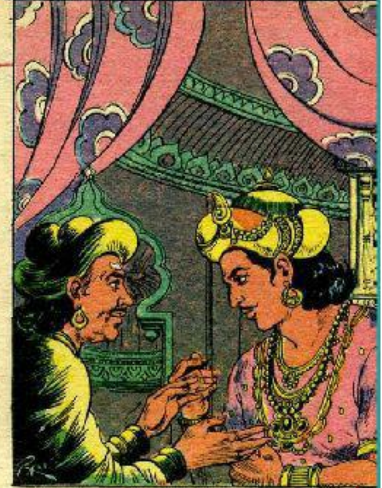
याच वेळी गुप्त खजिना कोठे आहे हे सांगणारा एक ज्योतिषी राजधानीत आला.

राजाने या ज्योतिष्याशी सल्ला-मसलत केली. जंगलातील मध्यवर्ती एका जागी खूप सोने व दागिने एकत्र ठेवले असल्याचे ज्योतिषाने सांगितले, पण हे ही सांगितले की हा खजिना प्राप्त करण्यात मोठी जोखीम ही आहे.

राजा श्रीकरच्या हे लक्षात आले की असल्या गुप्त निधीवर मानवातीत शक्तींचा पहारा असतो आणिं म्हणून त्यावर अधिकार प्राप्त करणे आपल्या शक्तीच्या बाहेरचे आहे. असा काही विचार करीत श्रीकर एकटाच घोड्यावर स्वार झाला आणि जंगलांतील निर्दिष्ट स्थानी पोचला. तेथे त्याला एक झोपडी दिसली. राजाने आत डोकावून पाहिले, तेथे एक मुनि ध्यानमग्न बसला होता. मुनीने डोळे उघडले आणि विचारलं–"पुत्र, तू कोण आहेस? आणि कशासाठी इथं आला आला आहेस?"

राजाने नम्रतापूर्वक उत्तर दिले–"महात्मन्, मी कनकपुरीचा राजा श्रीकर. या झोपडीत गुप्त खजिना असल्याचं मला समजलं आणि म्हणून मी इथं आलो आहे."

"हं, तू म्हणतोस ते खरं आहे. काही वर्षांपूर्वी डाकूंनी हा खजिना आमचे गुरु महामुनींच्या ताब्यात दिला." मुनीने माहिती दिली.

राजाने विचारले–"तर मग सध्या त्या खजिन्याचे संरक्षण आपण करीत आहात?"

"नाही, मी त्याचा संरक्षक नाही. एक साप नि एक वाघ हे त्या खजिन्याचे पहारेकरी आहेत." मुनीने उत्तर दिले.

आता श्रीकरला आठवलं की धान्य-पुरीचा राजा जंगलात सर्प-दंशाने मरण पावला नि सप्तभूमीच्या राजाला वाघाने ठार केले. राजाने मुनीला ती सर्व हकीगत सांगितली.

"होय, तु सांगत आहेस ते सर्व खरं आहे. धान्यपुरीच्या राजाला कनकपुरी वर

आक्रमण करण्यासाठी सैन्य जमवायचं होतं. त्यासाठी धन मिळविण्याच्या इच्छेने तो इथं आला होता. त्याला साप चावला आणि तो मरण पावला. त्याच्या राज्यात माजलेल्या अराजकतेचा फायदा घेऊन धान्यपुरी वर आक्रमण करण्याची सप्त-भूमीच्या राजाची इच्छा होती, यासाठी सेना-संगठन करण्यासाठी आवश्यक धन पाहिजे म्हणून सप्तभूमीच्या राजा इथं आला. वाघाने त्याला ठार मारलं. तथापि तुझ्या मनात कसलं ही भय नसेल तर तो साप नि वाघ तुला काही अपाय करणार नाहीत!" मुनीने श्रीकरला समजाऊन सांगितलं.

"महात्मन्, मला कशाची ही भीति वाटत नाही." असं म्हणून श्रीकरने मुनीला नमस्कार केला आणि तो खजिनावाल्या झोपडीकडे वळला.

राजाने आत प्रवेश करताच सापाने फूत्कार केला. राजा थोडा वेळ निर्भयपणे उभा राहिला आणि मागे वळून राजधानी कडे परत आला.

दुसऱ्या दिवशी श्रीकरने धान्यपुरी व सप्तभूमीच्या राजपरिवारांकडे आपले दूत पाठविले आणि त्यांच्या दुःखात आपण सहभागी असल्याचे कळविले. या संकट-काळी काही मदत पाहिजे असेल तर ती ही आनंदाने देण्याचे आश्वासन दिले. दोन्ही राज्यांच्या राण्या व मंत्री हे श्रीकरच्या औदार्यावर खुश झाले. त्यांनी आपली कृतज्ञता व्यक्त केली. आपापल्या राज्याच्या युवराजाच्या राज्याभिषेकाच्या वेळी अगत्यपूर्वक येण्याचे आमंत्रण ही दिले.

नंतर एक आठवड्याने श्रीकर पुन्हा जंगलात गेला, मुनीला नमस्कार करून नम्रपणे निवेदन केले–"महात्मन्, मी आज गुप्त खजिना आपल्या ताब्यात घेण्यासाठी निघालो आहे. आपण कृपा करून मला आशीर्वाद द्यावा.

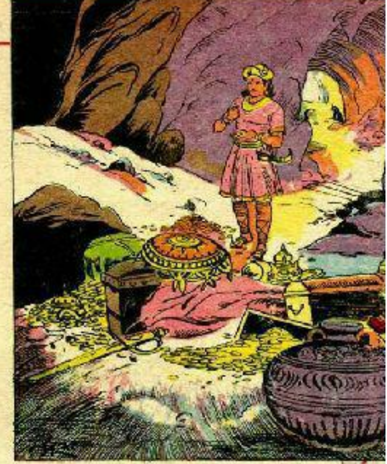
मुनीने प्रसन्न अंतःकरणाने आशीर्वाद दिला. नंतर श्रीकरने निर्भयपणे खजिना असलेल्या झोपडीत प्रवेश केला. प्रथम साप फुफकारला, नंतर वाघाने ही गर्जना केली. पण दोघानी ही राजाला काही इजा केली नाही. ते प्रेमाने राजा जवळ आले.

धान्याच्या राशीप्रमाणे दागिन्यांच्या राशीतील एक दागिना हाती घेऊन तो बाहेर आला नि आपल्या शिपायांना काही सूचना देऊन राजधानीत परत आला. शिपायांनी सर्व खजिना राजधानीत आणला. त्या दिवसा पासून तो साप आणि वाघ पुन्हा कधी तेथे दिसले नाहीत.

यानंतर राजाने मुनीच्या अनुमतीने त्याच्या गुरूच्या समाधी वर एक टुमदार मंदिर बांधलं. धन खर्च करून राजाने सामुद्रिका नदी वर धरण बांधण्याचे काम पूर्ण केले.

त्यामुळे दर वर्षी नदीला येणाऱ्या पुराचं संकट नाहीसं झालं. आणि कनकपुरी राज्याची संपन्नता वाढू लागली.

वेताळाने राजाला ही गोष्ट ऐकवली आणि विचारलं–"राजा, धान्यपुरीच्या राजाला चावणाऱ्या सर्पाने सप्तभूमीच्या राजाला का बरे सोडले? सांपाच्या तडाख्यांतून वाचलेल्या राजाला वाघाने का मारून टाकले? साप आणि वाघाने कनक-पुरीच्या राजाला मात्र काही इजा केली नाही, त्याचं भाग्य बलवत्तर होतं म्हणून

का? प्रथम गुप्त खजिन्याच्या जवळ श्रीकरला भीति वाटली, नंतर-मात्र त्याने हे धाडस कसे केले? या माझ्या शंकांचं समाधान माहीत असून ही तू जर केलं नाहीस तर तुझ्या मस्तकाचे तुकडे तुकडे होतील."

यावर विक्रमादित्याने उत्तर दिले–"हा गुप्त खजिना मोठा महिमाशाली आहे, हे विसरून चालायचं नाही. कारण डाकूंनी लुटलेलं आपलं सारं धन महामुनीला सोपवलं होतं. डाकूंचं हृदयपरिवर्तन झालेलं स्पष्ट दिसतंय! याशिवाय महामुनीने असा संकल्प केलेला दिसतो आहे की या खजिन्याचा उपयोग जनतेच्या कल्याणा-साठीच व्हावा. आणखी एक गोष्ट ध्यानात

घेतली पाहिजे–कनकपुरीचा राजा श्रीकर न्यायपूर्वक राज्यशासन चालवीत होता, तरी ही ईर्ष्या आणि स्वार्थ भावनेने प्रेरित होऊन धान्यपुरीच्या राजाने त्याच्यावर आक्रमण करायचा विचार केला. सप्त-भूमीचा राजा इतका दुष्ट नाही, तरी पण धान्यपुरीच्या राजाच्या मृत्युची बातमी मिळाल्यावर आपल्या स्वार्थासाठी या संधीचा उपयोग करण्याचा त्याने प्रयत्न केला जरूर. म्हणूनच सापाने जरी सोडलं तरी वाघाने त्याला मारून टाकलं!

आता राहिली श्रीकरची गोष्ट. आपल्या प्रजेच्या कल्याणासाठी त्याची सामुद्रिका नदी वर धरण बांधण्याची इच्छा होती. ही त्याची इच्छा चांगलीच बलवत्तर होती. पण शेजारच्या दोन राज्यांच्या राजांच्या मृत्यु नंतर, मंत्र्याच्या प्रोत्साहना मुळे ती आपल्या राज्यांत विलीन करण्याची इच्छा त्याच्या मनात उत्पन्न झाली. पण तो स्वतः धार्मिक प्रवृत्तीचा असल्याने त्याला सतत वाटत राहिलं की आपण काही तरी चूक तर करीत नाही? म्हणून त्याने गुप्त खजिन्याच्या ठिकाणी जेव्हा प्रथम प्रवेश केला तेव्हा साप फूत्कारल्या बरोबर तो घाबरला आणि पुढे पाऊल टाकू शकला नाही. त्याच क्षणी त्याने शेजारच्या राज्यां वर आक्रमण करण्याची कल्पना सोडून दिली. इतकेच नव्हे तर त्यांच्याशी मैत्रीचे संबंध प्रस्थापित केले. आता त्याच्या मनात एकच एक संकल्प राहून गेला, आणि तो म्हणजे गुप्त खजिन्याचा उपयोग करून जन-कल्याणा-साठी सामुद्रिका नदी वर धरण बांधण्याचे काम पूर्ण करायचे! हा त्याचा विचार उदात्त असल्यामुळे पुन्हा त्याने जेव्हा झोपडीत प्रवेश केला, तेव्हां त्याला कसले ही भय नव्हते. अशा रीतीने महामुनीला पाहिजे होते ते सर्व घडून आले. म्हणून साप व वाघाने श्रीकरला जरा सुद्धा त्रास दिला नाही, उलट त्याला मदतच केली."

अशा प्रकारे राजाचे निवेदन संपल्यावर वेताळ प्रेता सह अदृश्य झाला आणि पुन्हा झाडा वर जाऊन बसला.

चांदोबा पुरवणी–१४

ज्ञानाचा खजिना

तो कोण?

शहरातल्या खूप गर्दी असणाऱ्या चौकात भर दिवसा, आपल्या हातात दिवा घेऊन एक तत्त्वज्ञ रस्त्याने जाणाऱ्या प्रत्येकाचा चेहरा निरखून पहात होता.

असे विचित्रपणे वागणाऱ्या त्या विद्वान माणसाला ग्रीस देशातले सर्व नागरिक ओळखत असत. पण आत्ताचे त्याचे हे वागणे मात्र त्यांना भारीच विचित्र वाटले आणि काही लोकांनी त्याच्या जवळ जाऊन विचारले–"दिवसा ढवळ्या असा हातात दिवा घेऊन आपण काय शोधत आहात?"

"माणूस शोधत आहे." तत्त्ववेत्ता उत्तरला.

"काय म्हणालात? माणूस शोधत आहात? आपल्या आसपास तर माणसंच माणसं आहेत की!" नागरिकांनी आश्चर्याने विचारले.

"तोंडात येईल ते बोलत, स्वच्छंदतेने हवे तिकडे हिंडत, दोन पायावर चालणारे सर्व लोक काय 'माणूस' म्हणवून घ्यायला पात्र असतात?" त्याने उलटा प्रश्न केला.

तुम्हाला माहीत आहे, हा तत्त्वज्ञ कोण? [पान ३६ पहा]

तुम्हाला माहीत आहे?

१. एव्हरेस्ट शिखर चढून जाणारी पहिली महिला गिर्यारोहक कोण?
२. भारताच्या एकाद्या भागावर जपानने कधी विजय मिळवला होता काय?
३. "नायलॉन" हा शब्द कसा तयार झाला?
४. प्लूटो ग्रहाचा पत्ता कोणी व केव्हा लावला?
५. समुद्रात विलीन झालेल्या 'लास्ट अ‍ॅटलांटिस्' संस्कृतीचा उल्लेख सर्वात अगोदर कोणी केला?
६. बैलाचा सांगाडा, बकरीचे केस, घोड्याची शेपुट, गायीचे मस्तक–असे सर्व मिळून तयार झालेला आणि डुकरा सारखा डुरकणारा प्राणी कोणता?

[पान ३६ पहा]

लोकशाहीचे प्राचीन केन्द्र वैशालीनगर!

तुम्हाला असे वाटते का, कि लोकशाही राज्यपद्धति अगदी आधुनिक काळातच अस्तित्वात आली? लोकशाही अधिकार फक्त आपल्या काळातच आपणाला मिळाले असे वाटते तुम्हाला ? खरे पाहता, लोकशाही ही आपल्याला नवी नाही. जवळजवळ दोन हजार वर्षांपूर्वी भारतातील काही प्रान्तात लोकशाही अस्तित्वात होती. याचे उत्तम उदाहरण म्हणजे वैशालीनगर!

वैशाली ही लिच्छवी घराण्याची राजधानी असे. या नगराचे नागरिक मतदान करूनच आपल्या शासकांची निवडणूक करत असत. परन्तु मतदानाचा अधिकार सर्वांना मिळत नसे. समाजाने ज्यांना 'जबाबदार नागरिक' म्हणून मान्यता दिली असेल, अशा लोकांपर्यंतच मतदानाचा हक्क सीमित असे.

इतिहास असे सांगतो की, इ. स. पू. सहाव्या शतकापासून इसवी सन चौथ्या शतकापर्यंत जवळजवळ हजार वर्षे लिच्छवी लोकांनी प्रजातंत्र व्यवस्थेचा अवलंब केला होता.

वैशालीनगर हे अत्यन्त विशाल व संपन्न होते. गंगा नदीच्या उत्तर किनाऱ्यावर, बिहार राज्यातील मुजफ्फरपुर जिल्ह्यातील बसरगाव या ठिकाणाजवळ वैशालीनगराच्या अवशेषांचा पत्ता लागलेला आहे. असे म्हटले जाते की, त्या वेळचे वैशालीनगरचे राज्य, हे आजच्या मुजफ्फरपुर जिल्ह्याच्या क्षेत्रफळापेक्षा थोडे मोठेच होते. अहिंसा-अवतार गौतम बुद्ध यानेही या राज्यात फिरून आपल्या सिद्धान्तांचे प्रबोधन केले होते.

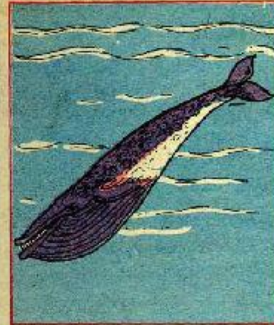
गुप्तयुग सुरू झाल्यानंतर वैशालीनगराचे प्राधान्य व लिच्छवींचा प्रभाव कमी होऊ लागला होता.

चान्दोबाच्या बातम्या

भूकंपातून वाचलेला बक हेल्म

नुकत्याच कॅलिफोर्नियात झालेल्या भूकंपाच्या वेळी बक हेल्म नावाचा एक माणूस एका कारच्या खाली अडकला. नन्तर त्या कारवरच एक इमारत कोसळली. नव्वद तासांनंतर जेव्हा ढिगारा हलवला गेला, तेव्हा बक बेशुद्धावस्थेत सापडला! ताबडतोब बाहेर काढून त्याचा जीव वाचवला गेला. अशा अवस्थेत इतका वेळ जिवन्त रहाणे, ही गोष्ट आश्चर्याची मानली जाते. तरी ही वेदना सहन करण्याच्या बाबतीत ही घटना अपूर्व अशा मानवशक्तीची द्योतक आहे.

नष्ट होऊ लागलेला खूप मोठा प्राणी

ब्लू व्हेल नावाचा देवमासा (व्हेल) हाच आजच्या संपूर्ण जगातला सर्वात मोठा प्राणी होय. अलिकडील काही वर्षेपर्यंत अशा जलचरांची संख्या दहा हजारपर्यंत होती ; पण आता ती केवळ दोनशेच राहिली आहे. इंटरनॅशनल व्हेलिंग कमिशनने त्याचे सर्वेक्षण (सर्व्हे) करून ही बातमी जाहीर केली आहे. कायद्याने बन्दी असूनही देवमाशांची शिकार केली जात असते. त्यांच्या विनाशाच्या प्रमुख कारणांपैकी एक 'जलप्रदूषण' हेही आहे. मानवप्राण्याने आपल्या दृष्टिकोणात आणि नैसर्गिक बाबतीत फरक न केला तर देवमासे नष्ट होण्याचा धोका असाच चालू राहील.

साहित्य सोनियाचिया खाणी

१. शालेय शिक्षणही पूर्ण न करू शकलेल्या, पण महान् लेखक म्हणून ख्यातनाम झालेल्या तीन व्यक्तींची नावे सांगा.

२. संपूर्ण जगातील लहानात लहान पुस्तक कोणते ?

३. आपले नाव सात प्रकारांनी लिहून दाखवणारा रचनाकार कोण ?

४. नोबेल प्राईझचे वितरण कोणकोणत्या नगरात केले जाते ?

५. नुकताच, 'खूप शीघ्र गतीने लिहिणारा' म्हणून प्रसिद्धि पावलेला लेखक कोण ?

उत्तरावली

तो कोण ?

डायोजिनीस.

तुम्हाला माहीत आहे ?

१. जपानची मिसेस जुंको टबी.

२. होय. दुसऱ्या महायुद्धात अन्दमान बेटे.

३. 'न्यूयॉर्क' चा 'नाय' आणि 'लंडन' चा 'लॉन' मिळून 'नायलॉन' शब्द बनला.

४. क्लॅड टॉंबाग, ११३० मधे.

५. प्लेटो.

६. 'याक्'.

साहित्य

१. चार्लस् डिकन्स, मार्क ट्वेन, मॅक्झिम गॉर्की.

२. अल्बर्ट हब्बर्ट कृत 'एसे ऑन सायलेन्स' या पुस्तकात त्याच्या नावाशिवाय अधिक काहीच नाही.

३. विल्यम शेक्सपियर.

४. स्टॉकहोम, ऑस्लो.

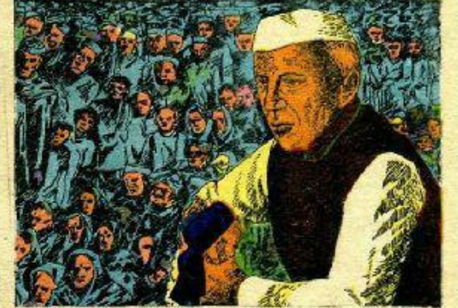
५. अर्ल स्टॅन्ले गार्डनर (१८८०–१९७०) एकाच वेळी याने सात कादंबऱ्या लिहिल्या होत्या.

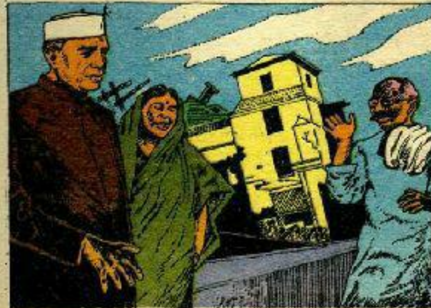

नेहरूंची गोष्ट-१२

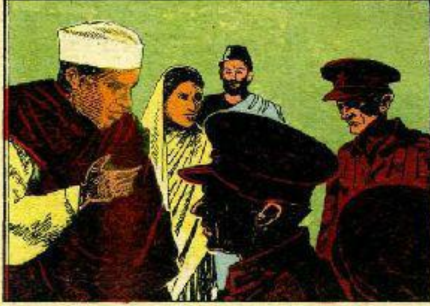
तुरुंगातून सुटल्यावर जानेवारी १९३४ मध्ये एक दिवशी दुपारी पं. नेहरू आपल्या घराच्या आवारात शेतकऱ्यांशी बोलत होते. त्यावेळी घराच्या छपरावरील कौलं खाली पडू लागली. त्यावेळी हळू हळू भूकंप सुरू होत होता.

तरी पण पं. जवाहरलाल आपल्या पूर्व-नियोजित कार्यक्रमानुसार आपल्या पत्नी सह कलकत्यास गेले. जहाल मतवादी पुढारी व कार्यकर्ते यांचे दमन करण्यासाठी सरकारने जे धोरण अमलात आणले होते त्याचे खंडण करीत पंडित नेहरूंनी अनेक सभांतून भाषणे दिली.

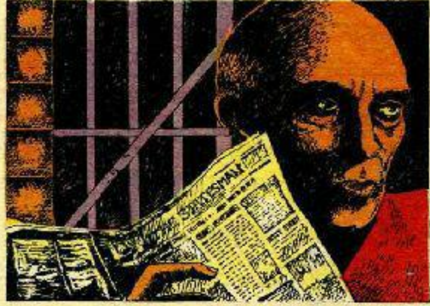
चार दिवसांनी ते पाटण्यास गेले. तेथील भूकंपाचे तांडव त्यांनी आपल्या डोळ्यांनी पाहिले. अनेक घरे जमीनदोस्त झालेली होती. ज्या घरात त्यांचं स्वागत होणार होतं ते ही असंच ध्वस्त झालं होतं. सगळी रात्र त्यांनी त्या घराच्या आवारात घालवली.

नंतर नेहरू पति-पत्नी अलाहाबादला आले. एके दिवशी पं. नेहरू आणि बाबू पुरुषोत्तमदास टंडन गप्पागोष्टी करीत होते. त्याच वेळी पोलिस तेथे पोचले. कलकत्त्यांत पंडितजींनी जी भाषणे दिली ती सरकारच्या दृष्टीने आक्षेपार्ह आहेत म्हणून त्यांना कैद करण्यात आले. अधिकाऱ्याला पाहून पंडितजी म्हणाले–"मी केव्हांचा आपली वाटच पहात होतो."

पंडित नेहरूंना कलकत्त्यातील अलीपुरच्या तुरुंगात डांबण्यात आले. पाच-सहा फुट लांबी-रुंदीच्या छोट्या खोलीत पंडितजी हालचाल करीत, तेव्हां त्यांना पिंजऱ्यातील जनावरांची आठवण होई.

कार्यकर्त्यांच्या व्यवहाराबद्दल असंतोष वाटल्यामुळे म. गांधीजींनी १९३४ मध्ये आपली असहयोगाची चळवळ थांबवण्याचा आदेश दिला. वर्तमान-पत्रात ही बातमी वाचून पंडितजी फार निराश झाले.

मध्यंतरी कमलाजी फार आजारी पडल्या. त्यांना भेटण्यासाठी पं. नेहरूंना दोनदा तेवढ्या पुरतं मुक्त करण्यात आलं. सरकारने अशी अट घातली की ते जर राजकारणापासून दूर राहणार असतील तर त्यांची सुटका होऊं शकेल. कमलाजींनी नवऱ्याला विनंती केली की त्यांनी मुळिच असे करू नये.

यानंतर थोड्याच दिवसात कमलाजींच्या औषधोपचारासाठी पंडितजींना युरोपला जाण्याची परवानगी देण्यात आली. कमला नेहरू जर्मनीत निवर्तल्या. पंडितजींना पत्नीच्या निधनाचे फार दुःख झाले. त्या नित्य पंडितजींच्या सहचारिणी बनून राहिल्या होत्या. त्या बरोबर असल्या म्हणजे पंडितजींना मोठा आधार वाटे.

थोड्याच काळात पंडितजींच्या मातोश्रींचा पण देहांत झाला. तशा त्या एका सनातनी कुटुंबात जन्मल्या असल्या तरी त्यांचे विचार अत्यंत प्रगत होते. पोलिसांनी त्यांच्यावर जो लाठी-मार केला, त्याच्या परिणामांपासून त्या मुक्त होऊंच शकल्या नाहीत.

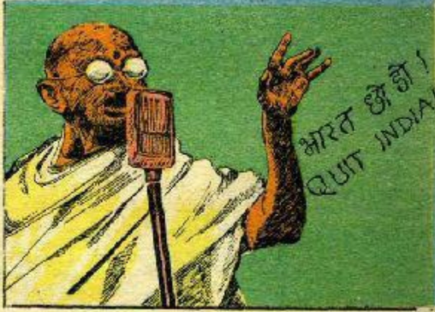

इकडे दुसरे महायुद्ध सुरू झाले. १९४० मध्ये जपानने पेर्ल बंदरावर बॉंब टाकले. यामुळे युद्धाला एक नवेच वळण लागले. परिणाम असा झाला की जपान व अमेरिका यांना युद्धात सामिल होणे भाग पडले. जगात सर्वत्र अशांततेचे साम्राज्य पसरले.

सन १९४२ मध्ये म. गांधीजींनी 'भारत छोडो' चळवळ सुरू केली. ब्रिटिशांनी भारत सोडून गेलं पाहिजे. कोणती ही अट न घालता हिंदुस्तानला स्वातंत्र्य मिळाले पाहिजे. आधुनिक भारताच्या इतिहासात ही एक अभूतपूर्व घटना होती.

ही चळवळ सुरु होताच सरकारने आपली कार्यवाही सुरू केली. देशांतील हजारो स्वातंत्र्य-सैनिकांना कैद करून तुरुंगात ठेवण्यात आले. पं. नेहरूंना ही कैद करण्यात आले. सर्वत्र असंतोषाचे वातावरण पसरले.

(पुढील अंकात समाप्त)

प्रामाणिकपणाचे फळ

प्राचीन काळी श्रीरंगपट्टणमधे मोतीलाल नावाचा एक हिऱ्यांचा व्यापारी रहात असे. तो खूप धनवान होता; विशेषत: त्याचा समुद्री-व्यापार खूपच चांगला चाले.

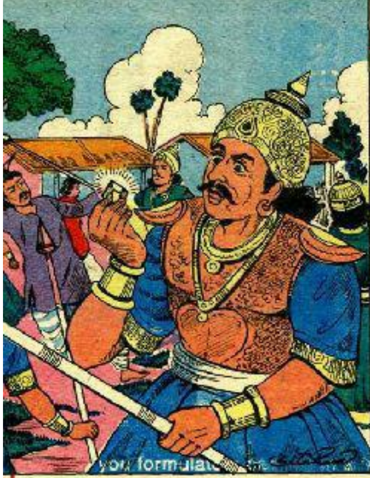
एके दिवशी आन्ध्र प्रदेशातला रामगुप्त नावाचा एक श्रीमन्त माणूस मोतीलालकडे आला. त्याने मोतीलाल जवळची सर्व बहुमूल्य रत्नं पाहिली. त्यातील एक रत्न रामगुप्तला फारच आवडले. त्याची किंमत मोतीलालने 'चार हजार मुद्रा' इतकी सांगितली; परन्तु रामगुप्तजवळ त्यावेळी फक्त तीन हजारच मुद्रा होत्या. ते रत्न तर त्याला हातून सोडावेसे वाटत नव्हते. तो मोतीलालला म्हणाला—"महाराज, माझ्याजवळ आत्ता फक्त तीनच हजार मुद्रा आहेत. आपण हे रत्न मला द्या. मी घरी पोचल्यावर राहिलेल्या हजार मुद्रा पाठवून देईन."

मोतीलालने ओळखले की रामगुप्त चांगला कुलीन व प्रामाणिक माणूस आहे. तो म्हणाला—"ठीक आहे, असंच करू या. आपल्याकडे जी बाकी रहाते, ती मी माझ्या खाते-वहीत लिहून ठेवीन आपल्या नावे!"

अत्यन्त आनन्दाने ते रत्न घेऊन रामगुप्त आपल्या गावी परतला. पण थोड्याच दिवसात तो आजारी पडला अन् त्याने अंथरूण धरले. खूप उपाय झाले, पण काही उपयोग होईना. महिनाभर तो बिछान्यातच राहिला अन् अखेर मरण पावला. मरण्यापूर्वी त्याने आपला पुत्र पद्मनाभ याला जवळ बोलावून त्याला आपण श्रीरंगपट्टणच्या मोतीलालकडून रत्न कसे विकत घेतले ते सांगून ते कर्ज फेडण्याबद्दलची शपथही त्याच्याकडून घेवविली.

बराच प्रयत्न करून ही पद्मनाभ वडिलांचे हे कर्ज काही फेडू शकला नाही.

रजनी देवळे

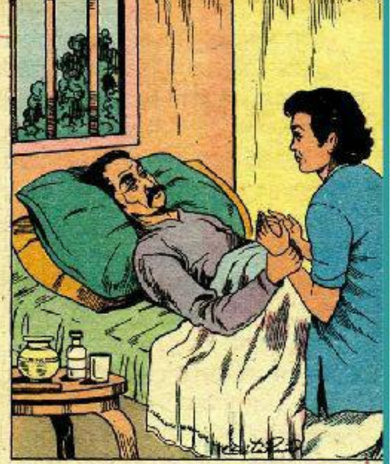
शेवटी ते रत्न घेऊन पद्मनाभ श्रीरंगपट्टणकडे निघाला. त्याला वाटत होते की तेथे रत्न विकले गेले तर उत्तमच होईल. पण तसें न झाले तर ते मोतीलालकडे परत देऊन कर्जाचा जो हिशोब तो कापून घेईल तो देऊन टाकून बाकीचे पैसे घेऊन परत यावे. पण पद्मनाभ जेव्हां श्रीरंगपट्टणला पोचला, तेव्हा शत्रु-राजाने त्या राज्याची नाकेबन्दी केली होती व त्याचे सैन्य शहरांची लूट करीत होते. नगरात सर्वत्र अन्दाधुन्दी चालू होती. अशा स्थितीत पद्मनाभ रत्न घेऊन तसाच परतला असता तर बरे झाले असते. तो निदान नीटपणे घरी पोचला असता. त्याने कर्ज फेडायचा पक्का निश्चयच केला होता. म्हणून सारे नगर धुंडाळत तो मोतीलालचा पत्ता शोधू लागला. पण असे करत असताना एकदा तो शत्रुसैनिकांच्या हाती सापडला. त्यांनी बिचाऱ्या पद्ममनाभला खूप मारपीट केली व त्याचे रत्न काढून घेऊन हाकलून दिले त्याला!

इकडे श्रीरंगपट्टणवर हल्ला झाला तेव्हा मोतीलालचा मुलगा घर सोडून म्हैसूरला पळून गेला आणि शत्रु सैनिकांनी मोतीलालची सर्व संपत्ती लुटून नेली. या चिन्तेमुळे मोतीलाल आजारी पडला आणि त्या मानसिक रोगाने शेवटी त्याचा बळी घेतला. म्हैसूरला पोचल्यावर मोतीलालच्या मुलाने वडिलांचे नाव सांगून इकडून तिकडून काही कर्ज मिळवून काही दिवस काढले. पण शेवटी त्याला कर्जही मिळेनासे झाले व शेवटी भुकेने तडफडून तो मृत्यु पावला!

मोतीलालच्या कुटुंबात आता त्याचा नातू गोविन्दगुप्तच काय तो उरला. तो अतिशय बुद्धिमान होता. त्याला आजोबांची संपत्ति तर मिळाली नाहीच, पण बापाने करून ठेवलेली कर्जं मात्र त्याच्या डोक्यावर बसली. गोविन्दगुप्तने खूप मेहनत करून विद्या मिळवली. मोठमोठ्या शेठ लोकांकडे कारकुनी करत करत तो मर्यादित स्वरूपात लहान-मोठे खरेदी-विक्रीचे कामही करू लागला. अशा प्रकारे आपल्याच कमाईतून एक एक करत सर्व कर्जे फेडून टाकली.

इकडे पद्मनाभही फार जगू शकला नाही. आपल्या पित्या समोर त्याने मोतीलालचे कर्ज फेडायची प्रतिज्ञा तर केली होती. पण कारण नसताना तो आपले रत्न तर घालवून बसलाच, पण आपली चूक नसताना खूप मारही खावा लागला! याच आघाताने त्यानेही अंथरूण धरले आणि पुन्हा तो बरा झालाच नाही! मरणापूर्वी त्याने आपला पुत्र चन्द्रशेखर याला बोलावून म्हटले—"बेटा, तुझे आजोबा श्रीरंगपट्टणच्या मोतीलालचे देणेदार आहेत. एक हजार मुद्रा इतकं कर्ज आहे ते! कर्ज फेडायच्या प्रयत्नात उलट मला नुकसान मात्र आलं. त्या कर्जाची रक्कम आता तीन हजारच्या आसपास तरी झाली असेल. तेव्हा तू खूप मेहनत करून धन कमव आणि श्रीरंगपट्टणला जाऊन त्या कर्जाचा भार उतरवून टाक, अन् त्याच्या खातेवहीतली नोन्द खोडून घे. हे काम तू केलं नाहीस, तर माझ्या आत्म्याला शान्ति मिळणार नाही."

चन्द्रशेखरने खूप काम करून धन कमवायला सुरुवात केली. लवकरच त्याने चार हजार मुद्रा जमवल्या आणि ती रक्कम घेऊन तो श्रीरंगपट्टणला पोचला. तेथे

त्याला कळले की, मोतीलाल व त्याच्या पुत्राचेही निधन झाले आहे आणि आता त्याचा वारस गोविन्दगुप्त आहे. चन्द्रशेखर गोविन्दगुप्तकडे गेला आणि आपली ओळख देऊन तो म्हणाला—"महाराज, आपण आपल्या आजोबांची खाते-वही मला दाखवता? एक हजार मुद्रांसंबंधी हिशोब त्यात लिहिलेला असेल."

हे ऐकताच गोविन्दगुप्तला धडकीच बसली! त्याने आपल्या पित्याचे कर्ज पै अन् पै फेडले होते. नुकताच ऋणमुक्त होऊन तो आनन्दाने वावरू लागला होता. 'आता काय आपल्या आजोबांचं कर्जही आपल्या डोक्यावर बसणार?'

अशा विचाराने तो एकदम चन्द्रशेखरला म्हणाला–"महाराज वडिलांची कर्ज फेडता-फेडता माझे केस पांढरे झाले. आता काय मी आजोबांची कर्जंही फेडायची? अन्याय नव्हे हा? ती जबाबदारी मी घेणार आता? त्याची मुदतही केव्हाच संपून गेलेली असेल न?"

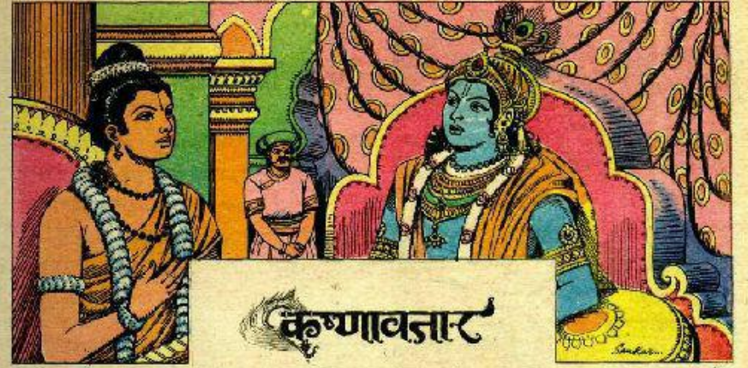
चन्द्रशेखर स्मितहास्य करत यावर म्हणाला–"अरे! मला तुमच्या आजोबांकडून घ्यायचे काहीच नाही. खूप दिवसांपूर्वीपासून माझे आजोबा तुमच्या आजोबांचे एक हजार मुद्रा देणं लागतात. माझ्या आजोबांच्या केवळ वचनावर विश्वास ठेवून तुमच्या आजोबांनी ही उधारी ठेवली होती. ज्यांना आपली प्रतिष्ठा संभाळायची असेल त्यांना काळाचे कसले बंधन? मी आपल्या आजोबांचं कर्ज सव्याज फेडण्यासाठी रक्कम घेऊन आलो आहे. कृपा करून तेवढी खाते-वही शोधून काढा न?"

चन्द्रशेखरचा प्रामाणिकपणा पाहून गोविन्दगुप्त आश्चर्यचकित झाला. त्याने सर्व जुनी गाठोडी उघडून पाहिली; आणि शेवटी एका वहीत त्याला रामगुप्तच्या नावे लिहिलेला एक हजार मुद्रांचा हिशोब सापडला.

गोविन्दगुप्त आता चन्द्रशेखरला म्हणाला–"मला तर आजपर्यंत या कर्जाबद्दल काहीच माहीत नव्हतं. आपणच स्वत: याविषयी बोललात. हे कर्ज मी रोख स्वरूपात घेऊ इच्छित नाही. आपणासारखा प्रामाणिक माणूस शोधूनही कुठे सापडणार नाही. आपण ज्या चार हजार मुद्रा घेऊन आला आहात त्या भांडवलातून आपण दोघंही संयुक्त स्वरूपात काही व्यापार सुरू केला तर कसं होईल? तुमची काही आडकाठी असेल तर स्वच्छ सांगा."

चन्द्रशेखरलाही गोविन्दगुप्तची ही कल्पना आवडली. नंतर दोघांनी मिळून उत्तर तऱ्हेने व्यापार करून खूप धन जोडले व मैत्रीपूर्ण व्यवहार ठेवून उर्वरित आयुष्य सुखाने व्यतीत केले.

एक दिवशी सकाळी श्रीकृष्ण सात्यकी आणि उद्धव यांना बरोबर घेऊन सभाभवनाकडे जायला निघाले, इतक्यात त्यांना भेटण्यासाठी एक माणूस आला. द्वारपालां बरोबर आत येऊन त्याने नम्र निवेदन केले–"महात्मन्, मगध देशचा राजा जरासंध याने वीस हजार राजांचा पराभव करून त्यांना तुरुंगात डांबले आहे आणि नाना प्रकारे त्यांचा छळ चालविला आहे. ते सर्व राजे आपणास शरण येऊ इच्छितात आणि सर्वांनी मिळून मला आपला प्रतिनिधी म्हणून आपणाकडे पाठविले आहे. आम्ही सर्व जण आपली प्रजा आहोत, म्हणून आमचे रक्षण करण्याची जबाबदारी आपली आहे."

त्याच वेळी अचानकपणे नारद तेथे येऊन पोंचले. श्रीकृष्णाने नारदाचे यथायोग्य स्वागत केले नि कुशल-क्षेम विचारले. नंतर नारद म्हणाले–"ज्येष्ठ पांडव युधिष्ठिर राज्य-संपादनाच्या इच्छेने राजसूय यज्ञ करू इच्छितात. आपण या यज्ञाचे अध्यक्ष व्हावे अशी त्यांची इच्छा आहे. सर्व राजे आपल्या येण्याची वाट पहात आहेत."

एका बाजूला जरासंधाने कैदेत ठेवलेले सर्व राजे आपले साह्य मागत आहेत, त्यांनी आपला दूत पाठविलेला आहे. आणि दुसऱ्या बाजूला युधिष्ठिराने आरंभिलेल्या राजसूय यज्ञाची अध्यक्षता करण्याचे आमंत्रण नारद घेऊन आलेले आहेत.

"या दोन कामांपैकी कोणते कार्यं आपण प्रथम करावे?" श्रीकृष्णांनी उद्धवाला सल्ला विचारला.

"जरासंधाचा संहार करण्यासाठी काही विशेष निमित्त शोधण्याची आवश्यकता मला दिसत नाही. कारण युधिष्ठिराचा राजसूय यज्ञ संपन्न करते वेळी अनेक राजांना पराभूत करावेच लागणार आहे. त्या वेळी जरासंधाचे पारिपत्य करता येणे शक्य आहे. म्हणून आता राजसूय यज्ञात भाग घेण्यासाठी जाणेच सर्वथा योग्य होईल." उद्धवाने सल्ला दिला.

याच संदर्भात उद्धवाने आणखी एक गोष्ट लक्षात आणून दिली. "सैन्याच्या बळा वर जरासंधाचा पराभव करणे कदाचित् शक्य होणार नाही. शौर्य व पराक्रम या बाबतीत जरासंधाची बरोबरी करणारे फक्त भीमसेनच द्वंद्व-युद्धात त्याचा पाडाव करू शकतील. अन्य कोणत्या ही प्रकारे जरासंधाला पराभूत करणे कठीण."

उद्धवाचे म्हणणे श्रीकृष्णाला पटले. त्यांनी बलरामाची ही परवानगी घेतली आणि सर्व स्त्री-वृंदासह इन्द्रप्रस्थाकडे जाण्याची तयारी करण्याचा दारूक वगैरे मंडळींना आदेश दिला. या नंतर रुक्मिणी, सत्यभामा वगैरे स्त्रिया पालखीत बसल्या आणि चतुरंग सेने सह श्रीकृष्ण वैभवपूर्वक निघाले. निघण्यापूर्वी नारदाला रवाना केले आणि आलल्या दूताला सांगितले– "तू जाऊन सर्व राजांना सांग की भिण्याचे कारण नाही. मी नक्की जरासंधाचा संहार करून तुम्हा सर्वांना त्याच्या तावडीतून मुक्त करीन." असं समजाऊन सांगून दूताला ही रवाना केलं.

श्रीकृष्णाच्या आगमनाची वार्ता समजताच युधिष्ठिर त्यांना सामोरा आला. आणि आनन्दाश्रूं सह श्रीकृष्णाला आलिंगन दिले.

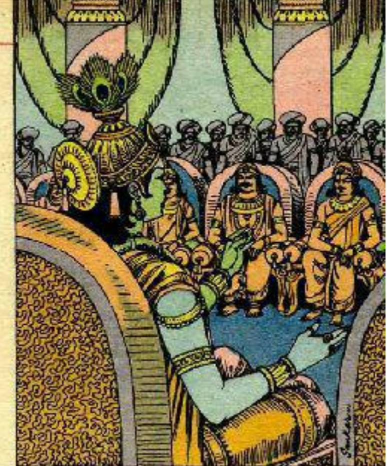
श्रीकृष्णांनी पांडवांचे क्षेम विचारले आणि नंतर पताका, तोरणे व केळीचे खुंट यांनी सुशोभित केलेल्या रस्त्यांवरून इन्द्रप्रस्थ नगरीत प्रवेश केला. श्रीकृष्णाचे दर्शन करण्यासाठी नागरिक रस्त्याच्या दुतर्फा घरांच्या गच्ची वर उभे होते.

युधिष्ठिराच्या महालात श्रीकृष्णाने कुंती व अन्य सर्व नातेवाईक स्त्रियांची विचारपूस केली.

श्रीकृष्ण सर्व पांडवांना अतिशय प्रिय होते. श्रीकृष्ण आणि अर्जुन यांची मैत्री लोकोत्तर आहे. अर्जुनाने जेव्हा खांडव-वन जाळले, तेव्हां श्रीकृष्ण स्वतः त्याचे सारथी बनले होते. श्रीकृष्णाने अर्जुनाला दिव्य रथ, घोडे आणि अक्षय बाण दिले होते. मयाकडून मय-सभा निर्माण करवली. म्हणून युधिष्ठिराने श्रीकृष्णाला अनेक दिवस सहकुटुंब आपल्या घरी ठेऊन घेतलं, आणि शेवटी एके दिवशी भर सभेत आपला राजसूय यज्ञाचा बेत श्रीकृष्णाला सांगितला.

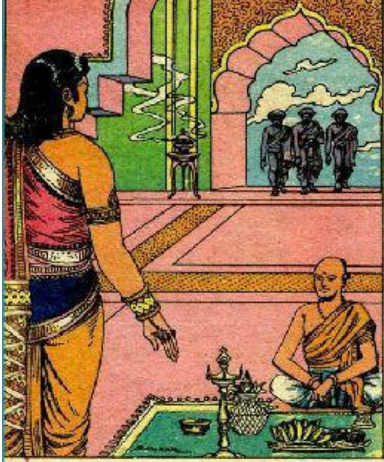
युधिष्ठिराचे अभिनन्दन करीत श्रीकृष्ण म्हणाले–"राजसूय यज्ञ करण्यात आपणास कसलीच अडचण नाही. दिग्विजय करण्यासाठी दिक्पालांसारखे चार भाऊ आहेत. ते चारी दिशांची राज्ये आपणास जिंकून देतील."

श्रीकृष्णाच्या या प्रोत्साहनाने युधिष्ठिराला अतिशय आनंद झाला. मग त्याने आपल्या चारी धाकट्या भावांना चार दिशांना राज्ये जिंकण्याच्या मोहिमे वर

पाठवले. सहदेव दक्षिणे कडे, नकुल पश्चिम दिशेला, अर्जुन उत्तरे कडे नि भीमसेन पूर्व दिशेला रवाना झाले. त्यांनी त्या त्या दिशेची राज्ये जिंकून राजसूय यज्ञ संपन्न करण्यासाठी अपार धन आणून युधिष्ठिराच्या हाती दिलं.

युद्धात सर्व राजांचा पराभव झाला, पण जरासंधाला मात्र कोणी जिंकू शकलं नाही. यामुळे युधिष्ठिराला चिंता वाटू लागली. हे जाणून श्रीकृष्णाने युधिष्ठिराला समजाऊन सांगितलं–"आपण जरासंधाबाबत जरा सुद्धा काळजी करू नका. त्याला पराजित करण्याचा उपाय मला उद्धवाने घरून निघण्यापूर्वीच

सांगितलेला आहे. मी ते काम करून टाकीन."

यानंतर श्रीकृष्ण, भीम आणि अर्जुन यांच्या सह जरासंधाची राजधानी गिरिव्रजपुर येथे पोचले. तेथे या तिघांनी ब्राह्मणाचा वेष धारण केला. जरासंध रोज ब्राह्मणांची पूजा करीत असे. जेव्हां तो आपल्या या कामात मग्न होता, तेव्हां हे तिघे जण तेथे गेले आणि म्हणाले– "आम्ही दुरून आलेले अतिथी आहोत. आम्ही आपणाकडे जी मागणी करू, ते आपण द्यालच!"

जरासंधाने त्या तिघांकडे जरा न्याहळून पाहिले, त्यांचे रूप आणि ध्वनि अमळ परिचित असल्या सारखे वाटले. त्याने तर्क केला की हे निःसंशय ब्राह्मण-वेषधारी क्षत्रिय असले पाहिजेत.

तरी पण त्यांची इच्छा पूर्ण करण्याचा निश्चय करून जरासंधाने त्यांना विचारले– "सांगा ना, काय मागणी आहे तुमची?"

"आम्ही तुझ्याशी द्वंद्व-युद्ध खेळू इच्छितो! हा आहे भीमसेन नि हा आहे त्याचा छोटा भाऊ अर्जुन! आणि मी तुझा शत्रु श्रीकृष्ण!" श्रीकृष्णाने उत्तर दिले.

हे सर्व ऐकून जरासंध कुत्सितपणे हंसून म्हणाला–"हं, असं आहे होय? मग मी द्वंद्व-युद्ध अवश्य करीन. पण तुझ्याशी नाही. मला पाहून मथुरेला पळून जाणारा आणि समुद्रात लपणारा भ्याड तू! या अर्जुना बरोबर ही मी युद्ध करणार नाही. तो माझ्याहून लहान आहे. शौर्य आणि पराक्रमात तो माझी बरोबरी कसा करू शकेल? मला तुल्यबल आहे एकटा हा भीमसेनच! त्याच्याशी मी जरूर द्वंद्व-युद्ध करीन!"

असं म्हणून जरासंधाने एक भली मोठी गदा भीमसेनाच्या हाती दिली आणि स्वतःच्या हाती एक गदा घेऊन श्रीकृष्ण व अर्जुना सह ते दोघे राजधानीच्या बाहेर युद्ध-भूमीवर पोचले. तेथे भीमसेन नि जरासंध यांचे गदा-युद्ध सुरू झाले. एकमेक

एकमेकाचे प्रहार वाचवीत, पण संधि मिळाली तर एकमेकांना तडाखे देत दोघे ही मत्त हत्तींप्रमाणे लढू लागले. शेवटी दोघांच्या ही गदा मोडून पडल्या. मग त्यांनी मुष्टि-युद्ध सुरू केले.

जरासंधाचा जन्म दोन तुकड्यात झालेला होता. जरा नावाच्या एका पिशाचिनीने हे दोन तुकडे जोडले होते. म्हणून त्याचं नाव जरासंध पडलं हे श्रीकृष्णाला माहीत होतं. त्याचा वध करण्यासाठी त्याला दोन तुकड्यात चिरणं हाच एक उपाय आहे, हे सांगण्यासाठी श्रीकृष्णाने एक गवताची काडी हाती घेऊन ती उभी चिरली. भीमसेनाला हा संकेत समजला. मग काय? भीमसेनाने जरासंधाला खाली पाडलं. त्याच्या एका पायावर आपला पाय ठेवला आणि दुसरा पाय हातात घेऊन जरासंधाला उभा चिरला.

हे युद्ध पाहण्यासाठी तेथे अनेक लोक जमा झाले. जरासंधाची ही अवस्था पाहून ते हळहळले.

श्रीकृष्ण नि अर्जुन यांनी भीमसेनाला आलिंगन दिले आणि त्याचे अभिनन्दन केले.

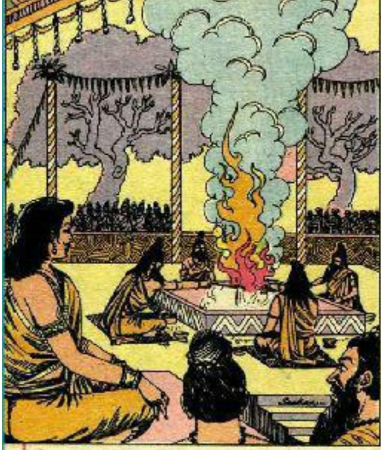
जरासंधाच्या मृत्यु नंतर त्याचा मुलगा सहदेव याचा श्रीकृष्णाने मगधचा राजा म्हणून राज्याभिषेक केला. आणि जरा-

संधाने कैदेत ठेवलेल्या सर्व राजांना बंदीखान्यातून मुक्त केले. श्रीकृष्णाच्या आज्ञेनुसार सहदेवाने सर्व राजांच्या स्नान-भोजनादिची व्यवस्था केली आणि नंतर त्यांना उत्तम भेटी देऊन सत्कार केला व त्यांना आपापल्या देशी रवाना केले.

श्रीकृष्ण भीम व अर्जुन यांना बरोबर घेऊन इन्द्रप्रस्थाला परत आले आणि जरासंधाच्या वधाची वार्ता युधिष्ठिराला कळवली. आपली इच्छा पूर्ण झाल्यामुळे युधिष्ठिराला अत्यंत आनंद झाला आणि त्याने श्रीकृष्णाचे शतशः आभार मानले.

आता युधिष्ठिराने आपला राजसूय यज्ञ प्रारंभ केला. कृष्ण-द्वैपायन, भरद्वाज,

वसिष्ठ, विश्वामित्र, गौतम इत्यादि अनेक ऋषि-मुनि या यज्ञाचे ऋत्विक् बनले.

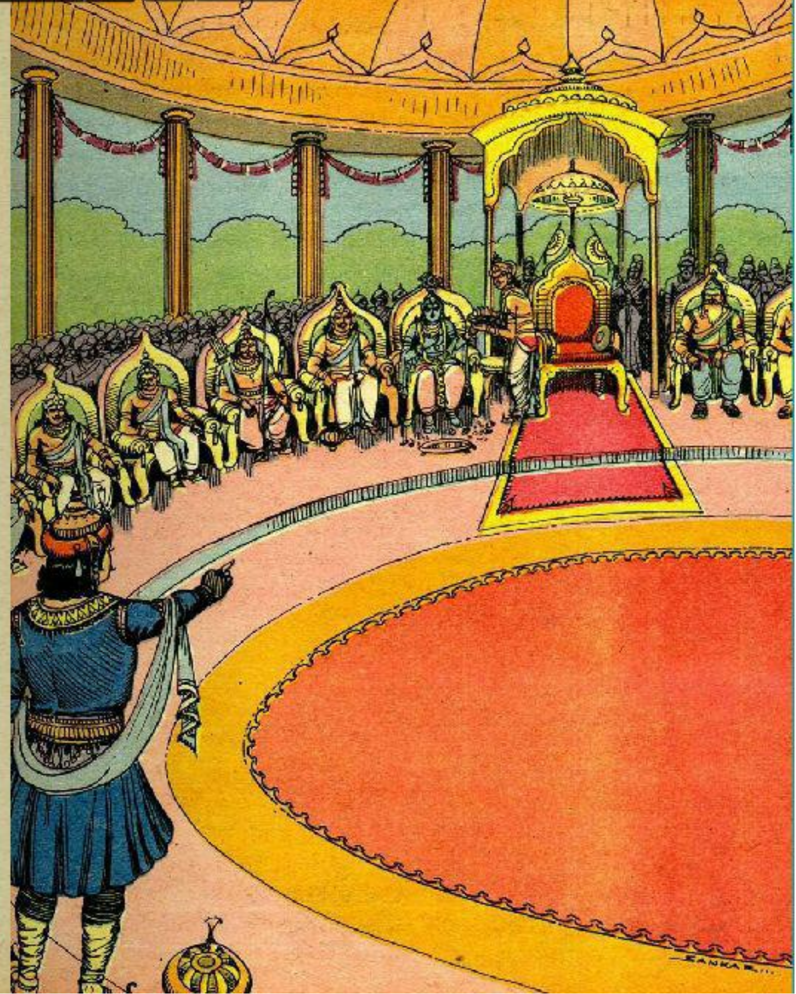
युधिष्ठिराने यज्ञासाठी भीष्म, धृतराष्ट्र व त्याचे पुत्र, तसेच द्रोणाचार्य, विदुर इत्यादींना पण निमंत्रण दिले. या यज्ञासाठी अनेक राजे व चतुर्वर्णाचे लोक येऊन उपस्थित झाले.

सोन्याच्या नांगराने भूमि नांगरून यज्ञ-वेदी तयार करण्यात आली आणि मग ऋत्विकांनी युधिष्ठिराला यज्ञाची दीक्षा दिली. राजसूय यज्ञ मोठ्या थाटा-माटात साजरा झाला. शेवटी युधिष्ठिराने सर्व सदस्य व या याजकांचा सत्कार केला. त्या दिवशी युधिष्ठिराने सर्वांना उद्देशून विचारले–"आपणा पैकी कोणाची मी सर्वप्रथम पूजा करावी हे मला सुचवाल?"

या प्रश्नाचे उत्तर कोणी ही देऊ शकले नाही. कारण तेथे अनेक मोठमोठे लोक जमलेले होते. सर्वांना गप्प बसलेले पाहून सर्वांना उद्देशून सहदेव म्हणाला–"यात विचार करण्यासारखे विशेष काय आहे? भगवान श्रीकृष्णच सर्वांहून अधिक पूजनीय! त्यांचीच सर्वप्रथम पूजा करणे सर्वथा योग्य! त्यांची पूजा केली की सर्व भूतांची पूजा केल्यासारखीच होय?"

सहदेवाची ही सूचना सर्व सदस्यांना पसंत पडली. मग युधिष्ठिराने तावडतोब श्रीकृष्णाचे पद-प्रक्षालन केले नि त्यांना पीतांबर व अलंकार सप्रेम भेट दिले. बाकी सर्व राजांनी श्रीकृष्णाला नमस्कार केला.

परंतु दमघोषाचा मुलगा शिशुपाल याला हे बिलकुल आवडले नाही. तो उठून उभा राहिला आणि गरजून तक्रार करू लागला–"याला काळाचीच महिमा म्हणायचे नाही तर काय? हा सहदेव श्रीकृष्णाची पूजा करावी काय सुचवितो आणि तुम्ही सर्व जण ते मान्य करता हा काय विनोद आहे! इथे अनेक उच्च कोटीचे विद्वान आहेत, असे असता या नीच कुळातील गोपाळाची प्रथम पूजा तुम्ही

कशी करीत आहात? ययातीने शाप शाप दिलेल्या यादवाची पूजा करणे योग्य आहे का?"

शिशुपालाच्या बोलण्याचा श्रीकृष्णावर काही ही परिणाम झाला नाही. पण बाकीच्या सभासदां पैकी काहींनी कानांवर हात ठेवले आणि ते उठून बाहेर निघून गेले. काही जण शिशुपाला बरोबर युद्ध करायला ही तयार झाले. श्रीकृष्णाने त्या सर्वांना थांबविले आणि आपले सुदर्शन चक्र शिशुपालावर फेंकून त्याचे डोके उडविले. सभा-स्थानी एकच गडबड उडाली. हा सर्व प्रकार पाहून शिशुपालाचे हस्तक भयभीत होऊन पळून गेले.

यानंतर युधिष्ठिराने सर्वांना यथोचित दानें दिली. आणि अवभृत स्नान करून आपल्या यज्ञाची सांगता केली.

राजसूय यज्ञासाठी आलेले सर्व पाहुणे रवाना झाल्यावर युधिष्ठिराच्या आग्रहा खातर श्रीकृष्ण आणखी काही दिवस इन्द्रप्रस्थ येथेच राहिले.

याच काळात दुर्योधनाच्या मनात ईर्ष्या उत्पन्न झाली. कारण त्याने युधिष्ठिराचे वैभव आपल्या डोळयांनी पाहिले होते. राजसूय यज्ञ फारच थाटात साजरा झाला होता. मयाने युधिष्ठिरासाठी एक अद्भुत भवन निर्माण केले. या भवनात सर्व राजांनी पांडवां बद्दलचे आपले प्रेम व्यक्त केले. या भवनांत श्रीकृष्णाच्या सर्व बायकांनी यथेच्छ विहार केला. याच भवनात दुर्योधनाचा मात्र पराभव झाला. कोठे पाणी आहे आणि कोठे नाही याबद्दल त्याला भ्रम झाला. जियं पाणी नव्हतं तिथं दुर्योधनाने आपली वस्त्रे गुडघ्यापर्यंत वर उचलली आणि जिथं पाणी होतं तिथे मात्र तो तसाच आत शिरला आणि आपली वस्त्रे ओली करून घेतली. यावर द्रौपदी सह सर्व स्त्रिया परिहासपूर्वक गडगडून हंसल्या. युधिष्ठिराने त्यांना असे न करण्याची सूचना दिली तर खरी, पण ती कोणी ही मानली नाही. यामुळे अत्यन्त अपमानित होऊन दुर्योधन हस्तिनापुरी परत आला.

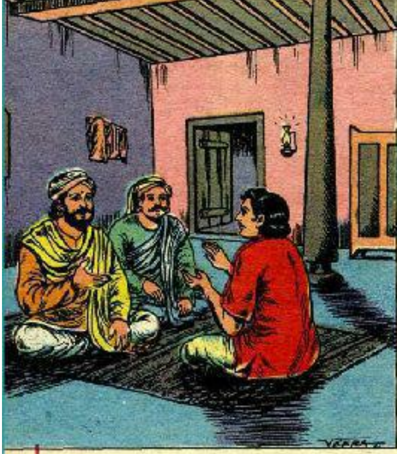
शक्ती व युक्ती

अवन्ती राज्यातल्या अमरपुरी गावात शंभुमित्र नावाचा एक युवक रहात असे. त्याचे वडील अमरनाथ हे एक सामान्य नागरिक होते. परंतु जनता त्याची खूप वाहवा करत असे. शंभुमित्राला वाटे की आपणही 'पित्याचा योग्य मुलगा' म्हणून कीर्ती मिळवावी. अमरनाथच्या वेळी अवन्तीवर राज्य करणारा राजा फार दुष्ट होता. जनतेकडून मिळालेला पैसा तो आपले वैभव व विलास यासाठी खर्च करी; आणि प्रजेच्या अडचणींचा मुळिच विचार करीत नसे.

अशा स्थितीत अमरनाथने आपल्या गावातल्या लोकांची अपार सेवा केली. कोणी आजारी असेल तर तो स्वतः रोग्याला आपल्या गाडीत घालून राजधानीच्या गावी जाऊन इलाज करवी; गावच्या मुलांना जमेल तितके फुकट शिकवी; लोकांच्या मदतीने तो गावातले रस्ते दुरुस्त करी; अन् अशा अनेक प्रकारे केलेल्या सेवेमुळे अमरपुरीत त्याला खूप कीर्ती मिळाली.

अमरनाथच्या मृत्युनन्तर शंभुमित्राला वाटले की आता आपणही जनतेची सेवा करून यश मिळवावे. परन्तु तोपर्यंत चक्रनेमीचा पुत्र विजयवर्मा राजा बनला होता. पण तो आपल्या पित्याप्रमाणे विलासी जीवन न जगता जनतेसाठी निरा-निराळया कल्याणकारी योजना अमलात आणू लागला. त्यामुळे आपोआपच अमरपुरीतल्या लोकांचीही शिक्षण व औषध-योजना यांची सोय झाली. आता शंभुमित्राला काळजी वाटू लागली की राजाच्या या सोयींमुळे आपल्याला जनतेची सेवा करून कीर्ति मिळवायला वावच उरला नाही!

रवि भागवत

याच काळात एकदा दोन प्रवासी अमरपुरीत आले. त्यांना रहाण्यासाठी आसपास कोठे धर्मशाळा वगैरे नव्हती. त्यामुळे ते विचारात पडले की–आता काय करावे? ही बातमी कळल्या बरोबर शंभुमित्राने त्यांना गाठून ती रात्र त्यांनी आपल्या घरी राहून आपला पाहुणचार स्वीकारावा अशी त्यांना विनंती केली. पाहुण्यांनीही ती गोष्ट आनन्दाने मान्य केली.

बोलण्याच्या ओघात शंभुमित्राने प्रवाशांना आपली व्यथा सांगितली–"नवीन राजा प्रजेच्या कल्याणासाठी नवनवीन योजना राबवीत असतो. त्यामुळे मला लोकसेवेसाठी काम करायला संधिच मिळत नाही!"

एक प्रवासी यावर हसून त्याला म्हणाला–"अरे बाबा, आपला राजा जनकल्याणासाठीच निरनिराळया योजना रांबवत आहे ना? तुझे वडील महान् होते, यामुळे तू जनतेची सेवा केलीस, न केलीस तरी जनतेला तुझ्याबद्दल आदर वाटेलच. पण आपल्या राजाची गोष्ट तशी नाही. तो आपल्या पित्याची अपकीर्ती धुवून काढायचा आटोकाट प्रयत्न करीत आहे."

शंभुमित्र यावर काहीच बोलला नाही. दुसऱ्या दिवशी सकाळी ते प्रवासी निघून गेले.

या घटनेनंतर थोड्या दिवसांनी शंभुमित्राने एके दिवशी गरीबांना अन्नदान करण्याचा कार्यक्रम ठरवला. परन्तु त्याच दिवशी राजाही अन्नदान करणार असल्याची दवंडी राजधानीत पिटवली गेली.

यानंतर आपल्या पित्याच्या नावाने गावात धर्मशाळा बांधायची योजना शंभुमित्राने आपल्या मित्रांजवळ बोलून दाखवली. पण कीर्ति मिळवण्याची त्याची आकांक्षा माहीत असणाऱ्या त्याच्या मित्रांनी त्याला सल्ला दिला की, "बाबा रे, ही गोष्ट तुझ्या शक्तीच्या बाहेरची आहे; तेव्हा तू त्यात हात न घालावास हे बरे!"

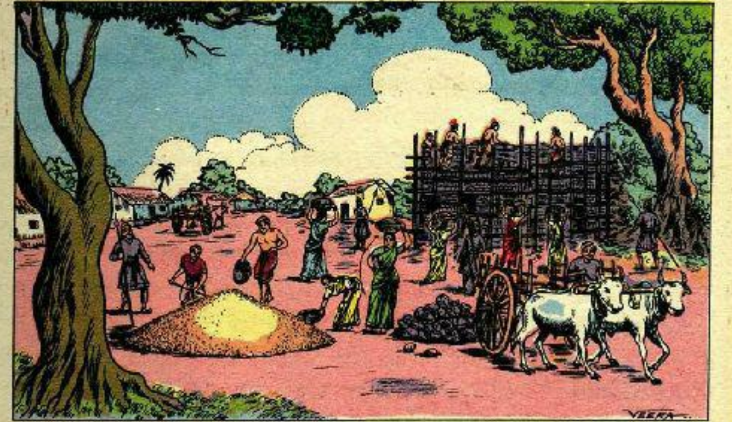
पण त्यांच्या सल्ल्याची पर्वा न करता त्याच दिवशी त्याने धर्मशाळेच्या बांधकामाला सुरुवात केली; पण दुसऱ्याच दिवशी राजधानीतून काही कार्यकर्ते अमरपुरीत आले व अमरपुरीत राजा एक धर्मशाळा बांधणार असल्याची गोष्ट त्यांनी जाहीर केली.

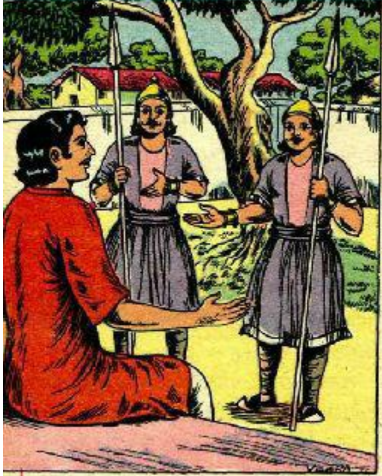
"माझ्या पित्याचं नाव शाश्वत करण्यासाठी मी इथे धर्मशाळा बांधणार होतो; पण राजाने तेवढं सुखही मला लाभू दिलं नाही." असे म्हणून गावच्या प्रमुखांसमोर शंभुमित्राने आपली व्यथा प्रकट केली.

पुन्हा काही दिवसांनी त्याने आणखी एक उपाय केला–अमरपुरीत एक खूप मोठे ग्रन्थालय स्थापन करण्याची घोषणा शंभुमित्राने केली. पण यातही विघ्न उपस्थित झालेच! एक महिन्याच्या आतच राजाने अमरपुरीत ग्रन्थालय सुरू केले आणि शंभुमित्राचा उद्देश असफल झाला. त्याच्या मित्रांनी मग त्याचे कसे तरी सान्त्वन केले.

यानंतरही शंभुमित्राने एकाद-दुसरी कल्याणकारी योजना आखली, परंतु प्रत्येक वेळी राजामुळे त्याला बेत रहित करावा लागला.

नन्तर सहा महिनेपर्यंत शंभुमित्र गप्प राहिला. त्याने कोणत्याही कार्यक्रमासाठी चुळबूळ केली नाही. नंतर एके दिवशी त्याला राजधानीतून बोलावणे आले. शंभुमित्र राजधानीत जाऊन राजासमोर

हजर झाला. त्यावेळी मन्त्री धर्मकीर्तीही राजाच्या बाजूला उभा होता.

मन्त्री हसत हसत त्याला म्हणाला– "शंभूमित्र, आश्चर्य वाटू देऊ नकोस, मला तुला एक खबर सुनवायची आहे. एक दिवस प्रवासी म्हणून जे दोन लोक तुझ्या घरी आले होते, ते आणखी कोणी नसून आम्ही दोघं–राजा व मीच–होतो! त्यावेळी आपल्या बोलण्यातून आम्ही ओळखलं की तुझ्या मनात कीर्ती मिळवायची तीव्र इच्छा आहे; पित्याचा योग्य पुत्र म्हणवून घेण्याची लालसा आहे. पण यासाठी जनतेच्या अडचणी मुद्दाम शोधून काढत बसवण्याची किंवा जनता कोणत्याना कोणत्या अडचणीत असावी अन् आपण ती दूर करायला धावावं ही तुझी वृत्ति बरोबर नाही. तुला हा धडा शिकवावा म्हणूनच तुझ्या प्रत्येक योजनेत आम्ही पावलोपावली अडचणी आणल्या. आमच्या मते आपली कीर्ती महत्त्वाची नसून जन-कल्याण हेच अधिक महत्त्वाचे आहे."

यावर शंभुमित्र मोठ्या विनयाने म्हणाला–"महाराज, क्षमा असावी. पण आपण जेव्हा अतिथि म्हणून माझ्याकडे राहिलात तेव्हाच मी आपणा दोघांना ओळखले होते. कारण कोणाचा पाहुणचार स्वीकारल्यावर आपण त्या व्यक्तीची टीका कधीच करत नाहीं; पण आपण महाराजांच्या दानशीलतेची स्तुति करून माझी मात्र टीका केली गेली, त्याच वेळी आपण दोघे–महाराज व मंत्री आहात हे माझ्या लक्षात आले, तसे नसते तर जे जे काम मी सुरू करीन, तेच राजाने सुरू केल्याचे समजल्यावर, हा एक केवळ योगायोग आहे असे मानायला मी मूर्ख थोडाच आहे?"

यावर मन्त्री धर्मकीर्तीने रागाने विचारले–"तर मग तू आमच्याशी चढाओढ करण्यासाठी दर वेळी नवनव्या योजना सुरू करायचा प्रयत्न का केलास? राजाशी स्पर्धा करणे हा अविवेक नव्हे काय?"

शंभुमित्र विनयाने उत्तरला–"मी आपली पुन्हा क्षमा मागतो. त्याच दिवशी माझ्याही मनात आले होते, की आपल्या स्वतःच्या कीर्तीपेक्षा जनकल्याण हेच महत्त्वाचे होय. या विचारानेच मी एक योजनाबद्ध कार्यक्रम आखला. मी मुद्दामच अशा योजनांची घोषणा करत गेलो, की ज्या पुऱ्या करण्याची माझी ताकदच नव्हती! महाराजांनीच माझ्याशी स्पर्धा करून त्या योजना स्वतः अंमलात आणल्या. त्यांनी जर हे केले नसते, तर माझी तितकी ताकद नसल्याने मीही त्यातून अंग काढून घेतलेच असते! माझ्यासारख्या सामान्य माणसाला धर्मशाळा बांधणे किंवा पुस्त-कालय सुरू करणे या गोष्टी आपल्या आवाक्याबाहेरच्या आहेत. आता अमर-पुरीच्या जनतेला कशाची जरूर वाटली तर ते लोक माझ्याजवळ येऊन म्हणतात– "शंभुमित्र, तुम्ही कोणताही संकल्प केलात की ते काम आपोआप पुरे होऊन जाते!"

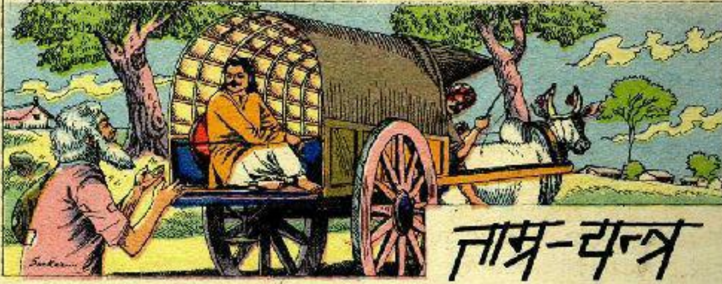
हे उत्तर ऐकून राजा क्रोधाने म्हणाला– "म्हणजे तू आमचे श्रम व धन यांचा उपयोग स्वतःचे यश वाढवण्यासाठी करतोस तर!"

"असं नव्हे महाराज! मी लोकांच्या मनात फक्त तेवढा विश्वास पैदा केला आहे. आपलं यश वाढवायचं असतं, तर मी त्यांना म्हणू शकलो असतो, की मीच राजाला सांगून ही कामं करून घेतली आहेत! पण मी असं कधीच केलं नाही." शंभुमित्राने शांतपणे आपली बाजू मांडली.

यावर राजा विजयवर्मा प्रसन्न होऊन म्हणाला–"शाबास शंभुमित्र! तू खरोखरच आपल्या पित्याचा योग्य पुत्र आहेस! तुझ्या पित्याने आपल्या शक्तीनुरूप जनतेला मदत केली, अन् तू आपल्या युक्तीने जनतेचे कल्याण साधलेस!"

यानन्तर राजाने शंभुमित्राचा मोठ्या आदराने मान-सन्मान करून प्रजेचा एक सच्चा सेवक म्हणून नाव मिळवायची संधी प्राप्त करून दिली.

ताम्र-यन्त्र

रत्नपारखी वीरभद्र शहरातले आपले काम संपवून बरीच रात्र झाल्यावर आपल्या गावाकडे निघाला. शहराची सीमा पार करीत असतानाच एका लांब दाढीवाल्याने त्याचा रस्ता अडवून विचारले–"महाराज, मी तासभर इथे उभा राहून वाट पहात आहे, पण एकही भाड्याची गाडी इकडून आली नाही. मला गाजीपुरला जायचे आहे. आपल्या गाडीत मला थोडी जागा देता?"

गाडीवानाने जरा 'कां कू' केले, पण तिकडे लक्ष न देता वीरभद्र म्हणाला–"आपल्याला तर गाजीपुरवरूनच जायचंय ना? मग येऊ दे की यांना गाडीत."

तो प्रवासी वीरभद्र जवळच गाडीत बसत म्हणाला–"फार उपकार झाले आपले माझ्यावर!" थोडा वेळ मौन राहिल्यानंतर तो पुन्हा म्हणाला–"माझी दाढी अन् मळके कपडे पाहून माझ्याबद्दल गैरसमज करून घेऊ नका. माझं नाव आहे रामेश. फार अडचणी सोसून मी हिमालयात गेलो होतो. आत्ता तिकडून येऊनच गावाकडे निघालो आहे."

"हिमालयातून?" वीरभद्रने संशयित नजरेने त्याच्या कडे पहात म्हटले.

यावर आपल्या खिशातून तांब्याचे एक यन्त्र काढून रामेशने विचारले–"सांगा बरं, हे काय आहे?"

ते यन्त्र उलटसुलट करून पारखून पहात वीरभद्र म्हणाला–"या ताम्रपत्रावर काही बीजाक्षरे खोदलेली दिसत आहेत."

यन्त्र पुन्हा आपल्या खिशात घालत रामेश म्हणाला–"बीजाक्षर खोदलेलं हे काही साधंसुधं ताम्रपत्र नव्हे. माझ्यावरील संकटांबद्दल दया येऊन, हिमालयात तपस्या करणाऱ्या एका योग्याने हे यन्त्र मला दिलं

सुमित्रा करमरकर

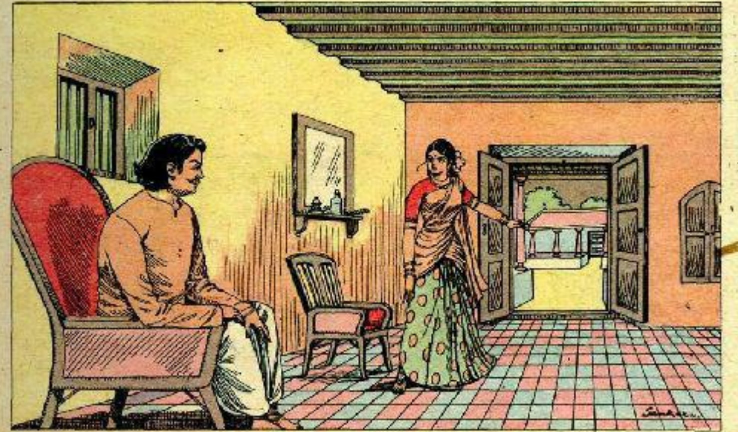
स्वप्नात आली, आणि लाजत लाजत, पण हट्ट करीत त्याला म्हणाली–"बाबा, मला समोरच्या घरातल्या त्या तरुणाशी लग्न करायचं आहे. तुम्ही लवकरचाच मुहूर्त पहा."

हे ऐकून तर वीरभद्रला डोक्यावर वीजच कोसळल्यासारखे वाटले. तो म्हणाला–"काय म्हणालीस? त्या समोरच्या घरातल्या पोराशी लग्न करायचंय तुला? वेड तर नाही लागलं ना तुला? गावच्या सगळ्या लोकांना माहीत आहे की कित्येक दिवसांपासून त्याला अत्यन्त भयानक अशा रोगाने पछाडलं आहे!"

"ते मला पण माहीत आहे बाबा! पण लग्न करायचं ते मी याच मुलाशी करीन, कळलं?" असे म्हणून कोमली तेथून निघून गेली.

स्वप्न संपताच वीरभद्र भयाने कापत उठून बसला. आता तर त्याला असे वाटू लागले की एकाद्या दुःस्वप्नवाल्या भुतानेच आपल्या शरीराचा ताबा घेतला आहे. छे, छे! आता आणखी विलम्ब करण्यात काही अर्थ नाही.

सूर्योदय होताच वीरभक्त आपल्या आश्रमाकडे जायला निघाला. घराबाहेर निघताना त्याला रामेशच्या त्या ताम्रयंत्राची आठवण झाली. रामेशचे गाव गाजीपूर वरूनच त्याला आश्रमाकडे जावे लागे. म्हणून त्याने ते यन्त्रही बरोबर घेतले.

गाजीपूरला पोचल्यावर वीरभद्र रामेशच्या घरी गेला. रामेशच्या पत्नीने त्याचे स्वागत केले अन् बोलता बोलता तिने आपला पति घर सोडून पळून का गेला होता, याची कारणे सांगितली.

"आमचा मुलगा पंचवीस वर्षांचा झाला आहे; पण कुठे नोकरी करण्याऐवजी फक्त गावभर भटकत असतो. आता आमची मुलगी!–हुंडा वगैरे देऊन तिचं लग्न करून द्यायची आमची परिस्थिती नाही. समोरच्या घरात रहाणारा मुलगा हुंडा न घेता तिच्याशी लग्न करायला तयार आहे, पण तो कुरूप असल्याने आमच्या मुलीने त्याच्याशी लग्नाला नकार दिला आहे. राहता राहिली माझी गोष्ट–अलिकडे गेल्या दोन वर्षांपासून समोर भात दिसला की मला उलट्या होऊ लागलात. माझ्या पतिला भीती पडली होती की मी पोटभर जेवले नाही तर फार दिवस जगू शकणार नाही. या सगळ्या समस्यांमुळे ते घाबरून गेले अन् घर सोडून जे गेले, ते पुन्हा जिवन्तपणी परत नाही येऊ शकले."

रामेशच्या पत्नीचे हे बोलणे ऐकून वीरभद्रला आपल्या दु:स्वप्नांचे खरे कारण कळून चुकले. रामेशच्या पारिवारिक अडचणी दूर करण्यासाठी योग्याने दिलेल्या बीजाक्षरवाल्या त्या ताम्रयन्त्रानेच आपल्याला आपला प्रभाव दाखवला!

वीरभद्रने रामेशच्या पत्नीला समजावले-"ताई, तुम्ही काळजी नका करू. तुमचा पति हिमालयात तपस्या करणाऱ्या एका योग्याकडून एक ताम्रयन्त्र मिळवून घेऊन आला होता." नंतर ते यन्त्र बैलगाडीतच कसे राहून गेले हे सांगून तो म्हणाला–"ताई, या यन्त्रात खरोखरच नक्कीच काही शक्ती आहे; हे ठेवून घ्या तुम्ही. ते आपल्या देवघरात ठेवा, म्हणजे तुमच्या सगळ्या अडचणी दूर होतील." असे म्हणून वीरभद्रने ते ताम्रयन्त्र तिच्या हातावर ठेवले अन् तो आपल्या गुरूच्या आश्रमाकडे चालू लागला.

आहे. त्याने सांगितले आहे की मी हे यन्त्र माझ्या देवघरात ठेवले तर माझ्या सर्व अडचणी दूर होतील. मी एक वर्षापूर्वी आपलं घर सोडून निघून गेलो होतो; आणि आता मन्त्रशक्ति असणारं हे यन्त्र मिळवून मोठ्या धैर्याने घरी जात आहे."

यानंतर ते दोघेही गाढ झोपून गेले.

"ओ महाराज, गाजीपुर आलं!" गाडीवानाने पुकारा केला आणि वीरभद्र दचकून उठून बसला. रामेशला उठवत तो म्हणाला–"रामेश, उठा, उठा. तुमच्या गावी पोचलो सुद्धा आपण."

पण रामेशने काहीच हालचाल केली नाही. यावर त्याला उठवण्यासाठी वीरभद्रने त्याला हलवण्यासाठी हात लावला, तो काय! त्याचे शरीर अगदी मेल्यासारखे थंड! वीरभद्र क्षणभर सुन्नच झाला. नंतर त्याच्या घराचा पत्ता लावून त्याने रामेशच्या बायकोला सर्व हकीकत सांगितली. वीरभद्र एक वर्षापूर्वी घरातून बाहेर पडला होता अन् आता त्याचे प्रेतच परत येत होते, हे पाहून त्याची बायको, मुलं वगैरे हंबरडा फोडून रडू लागली.

त्यांचे सान्त्वन वगैरे करून वीरभद्र आपल्या घरी पोचला तोपर्यंत सकाळ झाली होती. वीरभद्र गाडीतून उतरला तेव्हा ते ताम्रयन्त्र त्याच्या नजरेस पडले! पुन्हा

संधी मिळेल तेव्हा रामेशच्या कुटुंबियांच्या हवाली करायचा विचार करून त्याने ते उचलून घरात नेले आणि आपल्या घरच्या देव्हाऱ्यात ते ठेवून दिले.

त्या रात्री वीरभद्रला नीटशी झोप आली नाही. त्याला वाईट स्वप्न पडत राहिली. स्वप्नात त्याला बालसखा कोदण्डपाणी दिसला. त्याने विचारले–"अरे वीरभद्र, तुझ्या मुलात अन् तुझ्यात अलिकडे काही भांडण-बिडण तर नाही झाले?"

"भांडण? नाही रे बाबा, असं तर काहीच नाही घडलं! पण तुझ्या मनात अशी शंका का बरं आली?" वीरभद्रने विचारले.

"तुझा मुलगा गावात सगळ्यांकडे जातो अन् नोकरी मागत असतो. गावातलं तुझं स्थान लक्षात घेऊन मी हे तुझ्या कानावर घालत आहे." कोदण्डपाणीने सांगितले.

कोदण्डपाणी निघून गेल्यावर वीरभद्रला त्याचा मुलगा दिसला. त्याने रागाने ओरडून मुलाला विचारलं–"मी असं ऐकतोय की तू गावातल्या कोणाही सोम्या-गोम्याकडे जाऊन नोकरी देण्यासाठी विनवण्या करत असतोस? खरं आहे हे?"

"हो, हो! मला कोणती ना कोणती नोकरी तर मिळवायला हवी ना?" मुलानें गंभीर होत उत्तर दिले.

"अरे पण, तुझ्यावर असं काय संकट येऊन पडलंय? आपला व्यापार तर लाखोने चालू आहे! आपला व्यापार सोडून असल्या कुठल्या सोम्या-गोम्याकडे नोकरी करणार तू? लाज नाही वाटत तुला!" वीरभद्रने त्याला दमात घेत विचारले.

"कोणीही असेल, मला काय त्याचं? मला तर नोकरीच हवी नोकरी!" असे म्हणून वीरभद्रचा मुलगा तेथून शीघ्रगतीने निघून गेला.

त्याच वेळी वीरभद्र जागा झाला. "आपल्याला आजपर्यंत कधीही अशी वाईट स्वप्नं पडली नव्हती; आजच काय झालं मला?" या विचाराने त्याला फार दुःख वाटले.

इतक्यात वीरभद्र जागा झाला अन् विचार करू लागला–"का अशी स्वप्नं पडत आहेत मला? काल मुलाची अन् आज बायकोची समस्या! मला वेड तर नाही ना लागत आहे? वेळ मिळाला की गुरुजींच्या आश्रमात जाऊन आलं पाहिजे मला!" असे विचार करत रात्रभर वीरभद्र जागाच राहिला.

पण दुःस्वप्नांची मालिका एवढ्यानेच संपली नाही. तिसऱ्या दिवशी रात्री स्वप्नात त्याची मुलगी कोमली त्याच्या

दलाई लामाला शान्ति-पुरस्कार

दलाई लामाचा जन्म तिबेटच्या डोंगरी भागातील एका कोपऱ्यातल्या गावात झाला होता. तरीही तो तेथील जनतेच्या आध्यात्मिक राजनीतिचा नेता बनला. हाच 'हिज होलिनेस तेनसिंग गियात्सो' नावाने विख्यात असणारा चौदावा दलाई लामा होय.

तिबेट हा एक अत्यन्त विचित्र देश आहे. हिमालयाच्या उत्तरेला ४७०,०० मैलपर्यंत पसरलेल्या या देशाची लोकसंख्या पंधरा लाख आहे. तेथील सर्व लोक बौद्ध-धर्मीय आहेत.

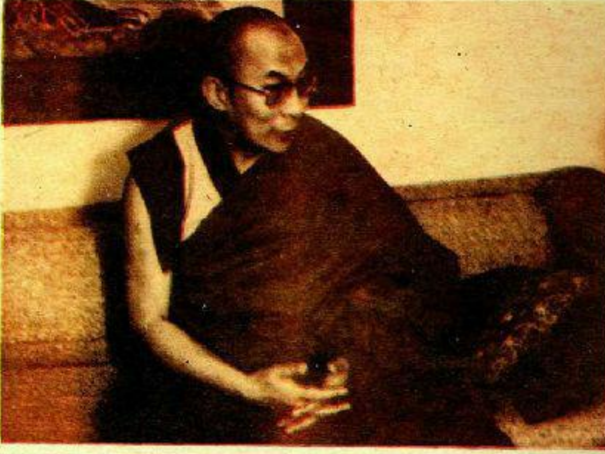
तेथील जनतेची अशी समजूत आहे की, जेव्हा एकादा दलाई लामा मृत्यु पावतो, तेव्हा त्याचा आत्मा तावडतोब त्याच वेळी जन्मणाऱ्या एका बाळाच्या शरीरात प्रवेश करतो. दलाई लामाचा आत्मा ज्या बाळाच्या शरीरात शिरला असेल असे बाळ शोधून काढण्याकरता त्या संबंधीची सर्व लक्षणे माहीत असणारे लामा लोक महिनोन् महिने किंवा जरूर पडल्यास वर्षानुवर्षे ही फिरत रहातात. आजच्या दलाई लामालाही याच पद्धतीने शोधून काढले गेले आहे. बालरूपात असतानाच त्याने आपल्या अपूर्व अशा परिपक्वतेची ओळख दिली. पूर्वी कधीही न पाहिलेल्या या लामा लोकांशी त्याने त्यांची नावे घेऊन बातचीत केली.

अर्थात् त्यांच्या जीवनातल्या या घटनेचा त्यांना मिळालेल्या शान्ति-पुरस्काराशी याचा काहीही संबंध नाही.

तिबेटला अलिकडेच अनेक कठीण समस्यांना तोंड द्यावे लागले. अठराव्या शतकात चीनच्या मंचू राजांनी तिबेटवर कब्जा मिळवला, परन्तु मंचु वंशाचा अन्त झाल्यावर तिबेटच्या जनतेने चिनी सैनिकांना पळवून लावले आणि स्वतन्त्र देशाची घोषणा केली. तरीही १९५० मधे उत्तर तिबेट पुन्हा चीनने ताब्यात घेतलेच! १९५९ मधे तिबेटी जनतेने चीनविरुद्ध बंड केले, परन्तु चीनने अतिशय निर्दयतेने विद्रोही लोकांना दाबून टाकले आणि तिबेटच्या राजधानीत असलेले दलाई लामाचे भवन ध्वस्त केले. यानन्तर खूपशा संकटांना तोंड देत देत दलाई लामा भारतात येऊन पोचला! यानन्तर त्याच्या मागोमाग हजारो तिबेटवासी 'प्रवासी' म्हणून भारतात आले. ते सर्व दलाई लामाच्या नेतृत्वाखाली सध्या अत्यंत शिस्तबद्ध आणि आदरपूर्वक असे आपले जीवन व्यतीत करत आहेत. मोठ्या सहनशीलतेने दलाई लामाने आपल्या देशातील अडचणींचा साऱ्या जगाला परिचय करून दिला. या बाबतीत त्याने पराकाष्ठेचा संयम ही दाखवला. आपल्या प्रजेच्या दीनावस्थेबद्दल तो फार व्याकुळ असे, परंतु त्याने कधीही क्रोध

प्रकट केला नाही. तो स्वतःला सच्चा बौद्धधर्मी मानून शान्तिमार्गानेच आपले उद्दिष्ट साधण्याच्या निश्चयाने नेहमी कार्यरत असतो. सर्व जगाने त्याला एक 'शान्तिदूत' म्हणून ओळखले आणि यासाठीच त्याला नोबेल प्राईझ मिळाले आहे.

मार्च, १९८५ मधे 'दि हेरिटेज' बरोबर त्याची जी मुलाखत झाली, त्यावेळी त्याने म्हटले होते–"धर्माचे तात्पर्य केवळ त्या विषयाचे सम्यक् ज्ञान नव्हे, तो आचरणात आणणे नाही, ते खाऊन पचवणे व नवीन शक्ति मिळविणे आवश्यक असते, त्याचप्रमाणे धर्माची उत्तम तत्त्वे समजून घेऊन आचरणात आणल्यावाचून त्यांचे प्रयोजन साध्य होणार नाही. आपल्या धर्माचे सत्य समजून घेणारा प्रत्येक माणूस दुसऱ्या धर्मांची वैशिष्टये सहज ओळखू शकतो. या जगात भिन्न भिन्न मानसिक स्थिति असणारे, विभिन्न प्रकारचे लोक रहात असतात. त्यांना एकच एक धर्मप्रणाली संतुष्ट करू शकणार नाही.

महत्त्वाचे आहे. ज्या प्रमाणे आहारामुळे आपली भूक भागते, त्याचप्रमाणे धर्म आपल्या अंतरंगातील तहान भागवतो. खाद्य-पदार्थ केवळ डब्यात बन्द करून ठेवल्याने त्यांचा काही उपयोग होत यासाठीच विभिन्न प्रकारचे धर्म-विश्वास आणि तात्विक सिद्धान्तांचा उगम झालेला आहे. म्हणूनच त्या सर्वांच्याच बाबतीत आदरभाव बाळगणे आवश्यक आहे."

बेडकाचे अत्यंत भयंकर विष

दक्षिण आफ्रिकेतील कोकोय नावाचा बेडूक आपल्या तोंडाने अत्यंत प्राणघातक असे विष बाणासारखे बाहेर फेकतो. या विषाच्या १ ग्रॅमचा लाखावा भागही माणसाचा प्राण हरण करू शकतो.

अति-विशाल खडक

असे मानले जात असे की आस्ट्रेलियाच्या उत्तर सीमेवर असणारा 'एअर्स रॉक' जगातील सर्वात मोठा खडक आहे. परंतु ही गोष्ट खरी नाही. ही ख्याति पश्चिम आस्ट्रेलियातील १२३७ फूट उंच अशा 'माउण्ट आगस्टस' ला मिळालेली आहे. वीस मैल लांब व दोन मैल रुन्द असा हा खडक सुप्रसिद्ध 'एअर रॉक' पेक्षा जवळजवळ दुपटीने मोठा आहे.

दात

आफ्रिकेतील नर हत्तीचा डावा दात हा उजव्या दातापेक्षा लहान असतो. हा हत्ती आपल्या डाव्या दाताचा खोदण्यासाठी उपयोग करतो. त्यामुळेच झिजून तो उजव्या दातापेक्षा लहान होतो.